

Son Dönem Azerbaycan / Türk Düşünürlerinden Abbaskulu Bakühanlı ve *Nesâyet* İsimli Eseri

Elmin Aliyev*

Abbaskulu Bakühanlı, an Azerbaijani/Turkish thinker of the Last Period and his Work Entitled *Nasâyet*

The great socio-political and cultural changes that were experienced in Azerbaijan from the 19th century on led to criticism of the traditional culture and order and a search for innovation. One of the leading thinkers of this era was Abbaskulu Bakühanlı; Bakühanlı's thought is accepted as forming a bridge between tradition and modernization in Azerbaijani/Turkish thought. Bakühanlı made efforts to establish a Muslim school that would provide modern education in Azerbaijan and he planned to write a set of works to be read in the new schools he was hoping to establish. One of the works proposed for reading at primary school level was the moral treatise entitled *Nasâyet*. In this treatise, Bakühanlı accepts education of children as the starting point, and establishes his suggestions for solving social problems on the views of "public benefit" and "social order". In this context, he searches in particular for answers to questions like "What is considered or to be considered ethical in society?" "What are the criteria that determine that which is known as good or bad behavior by people?" In this study, a critical edition and translation of Abbasulu Bakühanlı's work *Nasâyet*, which should be examined when studying the modernization movement of this era, and the contents of the treatise will be examined.

Key words: Azerbaijan, Bakühanlı, *Nasâyet*, Education, Morals

Azerbaycan, XIX. yüzyılın başlarından itibaren büyük sosyo-politik ve kültürel değişiklikler yaşamıştır. Rusya'nın siyasî egemenliği altına giren bölge halkının bir taraftan İran ve Osmanlı gibi kültürel bağları bulunan devletlerle ilişkileri zayıflamış, diğer taraftan ise Avrupa'daki fikrî yeniliklerle tanışma dönemi başlamıştır. Bunun bir uzantısı olarak dönemin öne çıkan fikir adamları kendi düşüncelerini şu veya bu ölçüde geleneksel kültür ve düzen eleştirisi ve etkileri günümüze kadar uzanan yenilik arayışları etrafında şekillendirmişlerdir. Bir "ihya çabası" olarak adlandırılabilir bu

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (doktora öğrencisi). Makaleyi okuyarak yaptıkları değerli katkı ve tavsiyeleriyle bana yol gösteren Yrd. Doç. Dr. Harun Anay ve Dr. Seyfi Kenan'a; yine tahkik sırasında yardımlarından faydalandığım Dr. Babek Cavanşir'e şükranlarımı sunarım.

arayışlar, esas itibariyle, yaşamın tamamını kuşatması gereken ahlâk anlayışı ve bununla sıkı bir ilişki içerisinde görülen ilim/eğitim telakkisi üzerine yoğunlaşmıştır. Bu dönemin önde gelen düşünürlerinden biri de Azerbaycan/Türk düşüncesinde gelenek ile modernleşme arasında köprü olarak kabul edilen Abbaskulu Bakühanlı'dır. Bakühanlı, Azerbaycan'da çağdaş eğitim verecek bir Müslüman okulunun kurulması için -o dönemde okullar, Müslüman ve Rus okulları olarak ayrılıyordu- girişimlerde bulunmuş ve kurulacak yeni okullarda okutulmasını düşündüğü birtakım eserler yazmayı planlamıştır. Yazmayı planladığı eserlerin tamamını kaleme aldığı bilinmemekle birlikte ilköğretim seviyesinde okutulmasını önerdiği *Nesâyih* isimli bir ahlak risalesi yazdığı bilinmektedir. Dönemin yenileşme hareketleriyle ilgili çalışmalarda üzerinde durulması gereken eserlerden biri olmasına rağmen, şimdiye kadar bu risalenin tamamı neşredilmemiş ve içeriği tahlil edilmemiştir. Bu nedenle elinizdeki çalışmada, Abbaskulu Bakühanlı'nın hayatına ve entelektüel şahsiyetine kısaca değinildikten sonra *Nesâyih* isimli eserinin tenkitli neşri ve çevirisi yapılacak ve risalenin içeriği tahlil edilecektir.

Abbaskulu Bakühanlı'nın Hayatı

Bakü hanlarından II. Mirza Muhammed'in (ö. 1836) Gürcü asıllı Sofya Hanım (ö. 1836) ile evliliğinden doğan¹ Abbaskulu Bakühanlı (1794-1846),² edebî eserlerinde "Kutsî" mahlasını,³ resmî devlet görevi sırasında ise daha çok "Bakihânov" soyadını kullanmıştır.⁴ Kaynaklarda Bâkuyî,

1 Yakov Ozeretskovskiy, "Nuker", Ivan Enikolopov, *Souremenniki o Bakihanove* içinde (Bakü: Elm, 1975), s. 14; Enver Ahmedov, *A.K. Bakihanov: Epoha, Jizn, Deyatelnost* (Bakü: Elm, 1989), s. 42-55.

2 Bazı kaynaklarda düşünürün ismi yanlışlıkla Abbasali ve Abaz Kuli olarak verilmiştir. bk. Mirzâ M. Ali Muallim Habibâbâdi, *Mekârimü'l-âsâr* (İsfahan: Encümen-i Kitâbhane-yi Umûmî, 1337-1352), IV, 1411; Azerbaycan Devlet Arşivi (ADTA), fon 144, dosya 40, A.Gaziyants, "K Rodoslovniy A. Bakihanova", *Azerbaycan SSR Elmler Akademiyasının Heberleri*, 12 (1945), s. 50-51.

3 Bakihanov, *Gülistân-ı İrem*, nşr. Abdülkerim Alizade v.dğr. (Bakü: Elm, 1970), s. 2, 216; a.m.f., *Tehzib-i Ahlâk*, Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Yazmalar Enstitüsü Kütüphanesi (AMEA Eİ), nr. A-153/2941, vr. 56^b; *Nesâyih*, AMEA Eİ Ktp., nr. A-153/2941, vr. 41^b; *Esrârü'l-melekût*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi (ÇH), nr. 4097/2, vr. 18^b; Seyyid Şeref Hayâtüzâde, *Efkârü'l-ceberût fi tercemeti Esrâri'l-melekût* (İstanbul: Dârü't-tabaati'l-Âmire, 1265), s. 7; M. Fuad Köprülü, "Abbas Kulu Ağa", *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Enstitüsü, 1935), I, 18; Firudun Bey Köçerli, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi Materyalları* (Bakü: Azemeşr, 1925), I/2, s. 279; Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadâret Divânı Mühimme Defteri (BOA, A.DVN.MHM), 3A/90.

4 Düşünürün soyadının Bakihânof, Bakihânov, Bakihânûf, Bakühanlı, Bakihanskiy, Bakühani ve Hânov, Hanzâde gibi farklı şekillerde kullanılmasıyla ilgili bk. Köprülü, "Abbas Kulu", s. 21; Resûlî, "Godsî Bâküyî", *Dânişnâme-i Edeb-i Fârisî*, nşr. Hasan Enûşe (Tahran: Vizâret-i Ferheng u İrşâd-ı İlmî, 1382), V, 437; Alexandre Bennigsen, "Bakikhanlı", *ELP* (İng.), 1960, I, 958; Tahsin Yazıcı, "Bakihanlı", *DİA*, IV, 543; "Bakühani Abbas-Kuli-

Bâkûî, Bâkûî-yi Azerbaycânî, Bâdkûbî⁵ gibi nisbelerle de anılan düşünürün, seçkin bir ailede yetişmesi nedeniyle, dönemine nazaran iyi bir klasik eğitim aldığı ifade edilebilir. Yedi yaşındayken okul hayatına başlamış, önce Farsça dil bilgisi, ardından ise başta “Arabî fûnûn” olmak üzere on sene boyunca çeşitli ilimleri tahsil etmiştir. 1820 yılında Kafkasya yöneticisi Aleksey Ermalov (ö. 1861) tarafından Tiflis’e davet edilmesi, Rusça öğrenmesinin yanı sıra, bu dile çevirileri yapılan Batılı yazarların eserleriyle tanışmasına vesile olmuştur.⁶ Eser yazacak kadar iyi bir şekilde Arapça, Farsça, Rusça ve Osmanlı Türkçesi’ne vâkıf olan düşünürün,⁷ Varşova’ya seyahati sırasında Lehçe’yi öğrenmeye çalıştığı, bazı kelimeleri karşılaştıracak düzeyde de Fransızca bildiği belirtilmektedir.⁸

Rusya devlet memurluğuna atanmasını (1820) müteakiben savaflara genellikle mütercim olarak iştirak eden Bakühanlı,⁹ Rusya ve İran arasında yapılan Türkmençay Antlaşması’na (1828) baş mütercim sıfatıyla katılmıştır. 1832 yılında yarbay rütbesine terfi etmiş, Osmanlı’ya karşı yapılan savaflardaki hizmetlerinden dolayı 1828–1829 yıllarında Rusya’nın “Kutsal Anna” ve “Aziz Vladimir”; İran’ın “Şîr-i Hurşit” nişanlarına layık görülmüştür.¹⁰ 1833-1834 yılları arasında Kuzey Kafkasya, Ukrayna ve Beyaz Rusya, Letonya, Polonya ve Rusya’nın çeşitli bölgelerine seyahatler gerçekleştirmiş;¹¹ 1820’li yılların sonlarından itibaren ciddi anlamda entelektüel faaliyette bulunma çabasından, askerlik hayatının getirdiği sıkıntılardan ve Müslümanlara itimat etmeyen Grigoriy Rozen’in (ö. 1841) Kafkasya yöneticiliğine atanmasından olacak ki, Petersburg’da Dışişleri Bakanlığı’nda çalışmayı planlamıştır. Fakat Polonya’daki Rus ordusu

Ağa”, *Literaturnaya Ensiklopediya*, Moskova 1929, I, 776; İlya Nikolayeviç Berezin, *Puteşestviye po Vostoku* (Kazan: Universitetskoy Tipografiya, 1850), I (ek.8), 16.

5 Bakihanov, *Gülistân-ı İrem*, s. 2; *Tehzib-i Ahlâk*, vr. 56^b; *Nesâyih*, AMEA Eİ Ktp., nr. A-153/2941, vr. 41^b; Hayâtizâde, *Efkâr*, s. 7; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerîa ilâ tesâñifi’ş-Şîa* (Beyrut: Dârü’l-edvâ, 1983), XV, 373; XVIII, 43; XX, 267, XXI, 54; Habîbâbâdî, I, 341, IV, 1411; Resûlî, “Godsî Bâküyî”, s. 437; Charles A. Storey, *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey* (London: The Royal Asiatic Society, 1970), I/1, s. 425.

6 Bakihanov, *Gülistân-ı İrem*, s. 216.

7 AMEA Eİ Ktp., f.1, nr. 9.

8 Bakihanov, *Kratkaya Grammatika Persidskago Yazıka* (Tiflis: Tipografiya Arzanovih, 1841), s. 2. Değerlendirmeler için bk. Feyzulla Kasımzade, *Abbasgulu Ağa Bakihanov-Kutsi* (Bakü: Azərbaycan Uşag ve Gencler Edebiyatı Neşriyatı, 1956), s. 39-44.

9 *Gülistân-ı İrem*, s. 216; AMEA Eİ Ktp., f.1, nr. 9. E. Ahmedov’a göre Bakühanlı 9 Ocak 1822 tarihine kadar bazı askeri hareketlere katılarak Rusça’yı öğrenmiş ve ancak bu tarihten itibaren Kafkasya Genel Valiliği Defterdarlığı’nda mütercim olarak işe başlamıştır. bk. Ahmedov, *A.K. Bokihanov*, s. 201-202.

10 AMEA Eİ Ktp., f.1, nr. 9.

11 AMEA Eİ Ktp., f.1, nr. 9; Bokihanlı, *Gülistân-ı İrem*, s. 216; Bâküyî, *Divan*, AMEA Eİ Ktp., nr. M-120/11099, vr. 24^b-26^a.

komutanı İvan Paskeviç'in (ö. 1856) yardımıyla¹² kendisine bakanlıkta çalışma imkânı sunulmuşsa da maaş bağlanmak suretiyle emekli olmayı (1834) tercih etmiştir.¹³

1840 yılında askerî hayata geri dönerek¹⁴ bazı resmî raporların altına imza atan ve Kuzey Kafkasya halklarına karşı yapılan savaşlardaki başarılarından dolayı albaylığa terfi eden¹⁵ Bakühanlı, sağlık sorunlarını ve ilmî araştırmalarda bulunma isteğini gerekçe göstererek 1846'da İran yolculuğuna çıkmış; sırasıyla Erdebil, Tebriz ve Tahran'da bulunmuş ve Kaçar Hükümdarı Muhammed Şah (ö. 1848) tarafından ikinci defa "Şîr-i Hurşit" nişanıyla ödüllendirilmiştir.¹⁶ Buradan Bağdat yoluyla Mekke'ye gitmeyi planlamışsa da Rus komutan Moisey Zaharoviç Dolgoruki'yin (ö. 1855) tavsiyesi üzerine Tebriz, Erzurum ve Trabzon'un ardından İstanbul'a geçmiştir.¹⁷ Ekim 1846'da Sultan Abdülmecid'le (ö. 1861) görüşmüş,¹⁸ "hey'et-i cedîdenin şeriat-i şerîfeye tatbîkine dâir" *Esrârü'l-melkût* isimli risalesi ve gayri müslim bir ülke mümessili olarak Sultan'la görüşen ilk Müslüman albay olması dikkate alınarak kendisine ikinci dereceden nişan tevcih edilmesine karar verilmiştir.¹⁹ Aynı ayın sonlarına doğru önce İskenderiye'ye, ardından ise Kahire'ye giden²⁰ Bakühanlı, Kasım 1846'da hac ibadetini eda ettikten sonra Mekke ile Medine arasında bulunan Fatıma Vadi'sinde veba hastalığından vefat etmiştir.²¹ Mezarının

12 "Gürcistan Devlet Tarih Arşivi (GDТА), f.2, op.1, d.3685", *Soçineniya Zapiski Pisma*, nşr. Enver Ahmedov (Bakü: Elm, 1983), s. 281.

13 АМЕА Еİ Ктп., f.1, nr. 9; Ahmedov, A.K. *Bokihanov*, s. 63-67.

14 "GDТА, f.2, op.2, d.438", *Soçineniya*, s. 282.

15 Ahmedov, A.K. *Bokihanov*, s. 68-69.

16 АМЕА Еİ Ктп., f.1, nr. 49; Ahmedov, A.K. *Bokihanov*, s. 70.

17 GDТА, f.2, d.1586, Enikolopov, *Sovremenniki* içinde, s. 51; BOA, İ.HR, 36/1689.

18 Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade-i Hâriciye (BOA, İ.HR), 37/1697; Hayâtizâde, *Efkâr*, s. 7. Bakühanlı'nın Türkiye'de sultan tarafından kabul edilmesi hakkında Almanya'nın Augsburg kentinde çıkan *Allgemeine Zeitung* gazetesinin 30 Ekim 1846 tarihli sayısında (sy. 303, s. 2421) bilgi verilmektedir. Yazıda, geçen birkaç gün içinde Sultan'ın, Rusya Büyükelçisi Mihail Ustinov ile beraber, soyu Bakü'nün meşhur Müslüman ailelerinden olan Albay Ab-baskulu Hanzâde'yi kabul ettiği ve Albay'ın bu ziyareti sırasında Türkler tarafından bid'at olarak algılanan Nikola Kopernik (ö. 1543) sisteminin, aslında Kur'an'a ters düşmediğini kanıtladığı astronomiyle ilgili kitabını Sultan'a takdim ettiği belirtiliyor. Ayrıca Bakühanlı'yı, gayrimüslim bir ülke mümessili olarak Sultan'la görüşen ilk Müslüman albay şeklinde nitelendiren muhabir, Rusya'nın bu görüşmeden siyasî amaçları için yararlandığını da zikretmektedir. Ahmedov, A.K. *Bokihanov*, s. 4; "Bakihanov Alman Metbuatında", *Elm ve Heyat*, 2 (1981), 32; *Izlojenie Kosmografičeskih Vozzrenie A.K. Bakihanova* (Bakü: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası, 1967), s. 6-7.

19 BOA, İ.HR, 36/1689.

20 Nureddin Keremov, *Gudsinin Seyahetleri: A. Bakihanov Coğrafiyaşunas ve Seyyah Kimi* (Bakü: Azərneşr, 1983), s. 50; Ahmedov, A.K. *Bokihanov*, s. 72.

21 Hayâtizâde, *Efkâr*, s. 8. M. Ustinov, Mihail Vorontsov (ö. 1856)'a gönderdiği 8 Nisan 1847 tarihli mektubunda Suriye konsolosluğundan 2 Şubat 1847 tarihte haber verildiği üzere

nerede olduğuna dair bilgi bulunmadığı gibi, ölüm tarihiyle ilgili görüşler de kesin değildir.²²

Abbaskulu Bakühanlı'nın Entelektüel Şahsiyeti

Hayatına dair bilgileri kısaca özetlediğimiz Bakühanlı'nın bir süre Tiflis'te yaşamış olması, entelektüel şahsiyeti değerlendirilirken göz önünde bulundurulması gereken en önemli etkenlerdendir. XIX. yüzyılda Osmanlı ile bir sınır kapısı olması hasebiyle Avrupa ve Asya'nın "eski" ve "yeni" olanın-kesiştiği kavşak mahiyeti taşıyan ve Rusya'nın Kafkasya yönetim merkezinin bulunduğu Tiflis, farklı kültürlerle mensup insanların bir araya geldiği önemli ilim merkezlerindendi.²³ Başka bir ifadeyle Rusya'nın kendi tebasından uç görüşlere sahip insanları buraya sürmesi ve müsteşriklerin bu coğrafyayla yakından ilgilenmeleri nedeniyle bir taraftan Batı'da, diğer taraftan ise Kırım'dan Mısır'a kadar bütün İslâm dünyasında zuhur eden yeni gelişmelerden kısa sürede haberdar olma imkânının mevcudiyeti, Tiflis entelektüel hayatına ivme kazandırmıştır. Bu da Bakühanlı'nın, Kafkasya'ya sürülmüş Çarlık subaylarının yanı sıra, dönemin bazı müsteşrikleriyle tanışmasını; çeşitli konulara dair fikir alış verişinde bulunmasını beraberinde getirecekti. Kendisinin, farklı düşüncelere sahip bu insanlardan ne kadar etkilendiği ve eserlerine bunu ne kadar yansıtmış olduğu çok açık değildir. Fakat hem Bakühanlı ile beraber savaflara katılmış askerlerin notlarının hem de müsteşriklerin onun hakkındaki görüşlerinin düşünürün hayatına, özellikle müverrih ve şair kimliğine dair önemli bilgileri ihtiva ettiği de bir gerçektir. Örneğin, Yakov Ozeretskovskiy (ö. 1864) ve Aleksandr Griboyedov (ö. 1829) kendisi hakkında önemli bilgiler aktarmış,²⁴ Bestujev Marlinskiy (ö. 1837) Doğu kültürünü çok iyi bilen biri olarak söz etmiş,²⁵ Alman müsteşrik Friedrich Bodenstedt (ö. 1892) yazılarında şair kimliğiyle ilgili anılarına yer vermiştir.²⁶ Yine "Diyâr-ı Nazm-ı Şiirin Pâdişâhı" şeklinde nitelen-

Bakühanlı'nın öldüğünü söylemektedir. bk. GDTA, f.2, d.1586, Enikolopov, *Sovremenniki* içinde, s. 52.

22 Ahmedov, A.K. *Bokihanov*, s. 73; Enikolopov, *Sovremenniki*, s. 51; Hayâtizâde, *Efkâr*, s. 8. Osmanlı arşiv belgelerinde de, düşünürün Hac ibadetini yaptıktan sonra öldüğü kayıt altına alınmışsa da ölüm tarihi belirtilmemiştir. bk. BOA, A.DVN.MHM, 3A/90; İ.HR, 40/1871.

23 Gyultekin Bakihanova, *Etyudı o Gudsi: A. Bakihanov i Ego Suyazi s Peredovimi Predstavitelyami Rossii Pervoy Polovini XIX veka* (Bakü: Yazıçı, 1984), s. 29.

24 Ozeretskovskiy, "Nuker", s. 14; Aleksandr Griboyedov, *Putevie Zapiski, A.S. Griboyedov: Soçineniya* içerisinde, nşr. V.Orlov (Moskova-Leningrad: Goslitizdat, 1959), s. 446, 449.

25 Aleksandr Bestujev Marlinskiy, *Voenniy Antikvariy: İzbrannye Proizvedeniya* (Bakü: Azerneşr 1990), s. 12-13.

26 Enikolopov, *Sovremenniki*, s. 47-49.

dirilen²⁷ ve Rusça şiirlerin mütercimi olarak bilinen²⁸ Bakühanlı'nın "Tatar Nağmesi" şiiri önce Tadeuch Zablotkiy (ö. 1847) tarafından Lehçe'ye tercüme edilerek yayımlanmış, ardından ise Y. Polonskiy söz konusu çeviriyi Rusça'ya aktarmıştır.²⁹

Şair kimliğiyle tanınmanın ötesinde Bakühanlı, Çarlık yönetimi tarafından Doğu kültürüne vâkıf bir bilgin, dönemin kavramlarıyla ifade edecek olursak, bir Doğubilimci sıfatıyla değerlendirilmiştir. Kafkasya'da yürütülen savaşlar sırasında İran'da bulunan yazmaların Petersburg'a götürülmesiyle ilgili müsteşrik Osip Senkovskiy (ö. 1858) tarafından tertip edilen proje bunun en açık örneğidir. Takdirle karşılanan projenin uygulanması için görevlendirilen A. Griboyedov'un girişimleri sonucunda Erdebil'deki Dârü'l-İrşâd Kütüphanesi'nde bulunan yazmaların Rusya'da istinsah edilmesi için İran yönetiminden izin alınmış; fakat Tiflis üzerinden Petersburg'a gönderilen eserler geri verilmemiştir. Söz konusu yazmalarla birlikte Gürcistan'ın Ahalısız bölgesindeki Ahmet Paşa Camii Medresesi'nden, Doğubayazıt'taki Mahmut Paşa Kütüphanesi'nden ve Erzurum'dan Petersburg'a götürülen yazma eserlerin Tiflis'teki kataloglama işi Bakühanlı tarafından yürütülmüştür.³⁰ Öte yandan bazı müsteşrikler müellifin ilmî eserleriyle ilgilenmiş; İlya Berezin (ö. 1896), Doğu ve Batı kaynaklarından müteşekkil özel kütüphanesinin katalogunu yayımlamakla beraber, tıpkı Comte de Suzannet gibi tarihe dair görüşleri üzerine fikir beyan etmiştir.³¹ Hatta Osmanlı sultanı ile görüşmesinin Almanya gazetelerinde uyandırdığı yankıya değinen bir başka müsteşrik Karl Koch'un (ö. 1879), *Gülistân-ı İrem*'i³² Almanya'da yayımlamak istediği belirtilmektedir.³³

27 Köçerli, *Azerbaycan Edebiyatı*, 1/2, 253, 278.

28 Meselâ F. Köçerli, Rus şairi İ.A. Krılov'un "Eşek ve Bülbül" isimli şiirinin Bakühanlı tarafından yapılmış çevirisinin tam metnini vermiştir. Köçerli, *Azerbaycan Edebiyatı*, 1/2, s. 289-90.

29 Murtuz Sadıhov, *Oçerki Russko-Azerbaydjansko-Polskih Literaturnih Svyazey XIX Veka* (Bakü: Azerbaydjanskoe Gosudarstvennoe İzdatelstvo, 1975), s. 65; Enikolopov, *Sovremenniki*, s. 37-38.

30 Süleyman Aliyarlı, *Azerbaycan Tarihi: Uzak Keçmişden 1870-ci İllere Geder* (Bakü: Azerbaycan Neşriyat, 1996) s. 678-81; Vasiliy Barthold, *Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm*, çev. Kaya Bayraktar ve Ayşe Meral (İstanbul: Küre Yayınları, 2004), s. 384; Ahmedov, A. K. *Bakihanov*, s. 79-82; Aziz Devletâbâdi, *Kitâbhâne-hâ-yi Azerbaycan* (Tebriz: Çâphâne-yi Şafak, 1972), s. 15. Eserlerin Bakühanlı tarafından oluşturulan listesi için bk. Petersburg Merkez Kütüphanesi (PM), *Puteşestviye*, ar.1829 g., op.1, d.4, *Soçineniya* içerisinde, s. 270-80.

31 Berezin, *Puteşestviye po Vostoku*, 1/4, 65, 71, 74, 128, 129 (ek.8), 16-22.

32 Bakihanov, *Gülistan-ı İrem*, nşr. Abdülkerim Alizâde v.dğr. (Bakü: Elm Neşriyatı, 1970), XX+288+40 s.

33 Enikolopov, *Sovremenniki*, s. 45-46.

Bütün bunlara, Mirza Kazım Bey (ö. 1870) ve Mirza Cafer Topçubaşı (ö. 1869) ile iyi ilişkilerini,³⁴ Petersburg'daki diğer doğubilimcilerle yapmış olduğu ilmî tartışmaları³⁵ ve Tiflis'teki *Tatar Ahbârı* gazetesi editörlüğünü yürüttüğüne ilişkin görüşleri³⁶ de eklersek, Bakühanlı'nın dönemin politik ve kültürel hayatında önemli bir konuma sahip olduğunu söyleyebiliriz. Dolaşısıyla tarih, astronomi, coğrafya, mantık, dil bilimi, felsefe ve tasavvuf gibi çeşitli alanlarda Arapça, Farsça, Rusça ve Türkçe olarak kaleme aldığı eserleri; resmî raporları ve mektupları dönemin kültürel ortamını, ilim anlayışını, gelenek ve yenilik telakkisini yansıtmaya açısından büyük önemi haizdir. Örneğin, Rusya'da Farsça'nın grameriyle ilgili ilk çalışmalardan *Kânûn-i Kudsi'yi*³⁷ telif eden düşünür,³⁸ Batı kaynaklarından da faydalanarak kaleme aldığı *Gülistân-ı İrem* adlı eserinde izlediği metot, tarihle ilgili tanımı, tarih ilminin gerekliliği ve yararları hakkındaki görüşleri ile Azerbaycan'daki çağdaş tarih yazıcılığının oluşması için zemin hazırlamıştır.³⁹ Yine "Aklî ilimlerde taklit caiz değildir" önermesi üzerine bina ettiği ve Osmanlı ilim camiasında birtakım tartışmaları alevlendirdiği⁴⁰ *Esrârü'l-melekût* risalesinin⁴¹ yanı sıra *Aynü'l-mizân*, *Miškâtü'l-envâr*, *Coğrafya*, *Keşfü'l-garâib*, *Riyâzü'l-kuds*, *Kitab-i Askeriye*, *Beyân-ı Ahvâl-i Vehhâbiyân*, *Divân-ı Kutsî*

34 Ahmedov, *Soçineniya*, s. 299; "Dokumenti o Svidetelstva o Bakihanove", *Trudı İnstituta Literaturı i Yazıkâ İmena Nizami*, 1958, XIII, 201.

35 Ahmedov, *Soçineniya*, s. 320-21.

36 Bu konudaki tartışmalar için bk. İvan Enikolopov, "Pervaya Tyurkskaya Gazeta na Kavkaze", *Kultura i Pismennost Vostoka*, 1928, III, 142. Resûlî, Bakühanlı'nın 1828-1832 yıllarında *Tiflis Haberleri* gazetesinin Farsça yayınının editörü olarak çalıştığını zikretse de bu bilgiyi her hangi bir kaynağa dayandırmamıştır. Resûlî, "Godsî Bâküyî", V, 438.

37 Bakihanov, *Gülistân-ı İrem*, s. 218; Ali Fâzıl el-Kâinî Necefi, *Mu'cemü müellifi'ş-Şia* (Kum: Vizaretü'l-İrşâdî'l-İslâmî, 1984), s. 309; Tahrânî, *ez-Zeria*, XVII, 25; Köçerli, *Azerbaycan Edebiyatı*, I/2, 284; Storey, I/1, s. 426.

38 1831-32 tarihinde Tiflis'te yayımlanmış eserin müellif tarafından yapılmış Rusça çevirisi 1841'de neşredilmiştir. Bâküyî, *Kânûn-i Kutsî* (Tiflis: Dârü't-Tab', 1248); Bakihanov, *Kratkaya Grammatika Persidskago Yazıkâ* (Tiflis: Tipografiya Arzanovih, 1841). Hânâbâ Müşâr, *Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpî-yi Fârsî*, (Tahrân: Çâphâne-i Erjeng, 1973), III, 3874.

39 Erik Pahomov, "O Zaglavii Truda A. Bakihanova Gyulistan İram", *Azerbaycan SSR Elmler Akademiyasının Heberleri*, 4 (1947), s. 113-15; L. Bağrıy, *Materialı Dlya Bibliografii Azerbaydjana* (Bakü 1924), s. 54; Ziya Buniyatov, *İzbrannıe Soçineniya* (Bakü: Akademiya Nauk Azerbaydjanskoy SSR, 1999) III, 335.

40 bk. Elmin Aliyev, "Osmanlı Arhiv Materiallarına Göre A.A. Bakihanov ve 'Esraru el-Melekut'un Yeni Bir Elyazma Nüshesi", *Bakı Dövet Universiteti İlahiyyat Fakültesi Elmi Mecmuesi*, 11 (2009), s. 442-46.

41 Bakihanov, *Gülistân-ı İrem*, s. 218; M. Ali Terbiyet, *Dânişmendân-i Âzerbaycân* (Tahrân: Matbaa-i Meclis, 1314), s. 306; Köçerli, *Azerbaycan Edebiyatı*, I/2, 283; Köprülü, "Abbas Kulu", s. 20; Habîbâbâdî, *Mekârimü'l-âsâr*, I, 342; Yazıcı, "Bakihan", IV, s. 544; Resûlî, "Godsî Bâküyî", IV, 438; Bennigsen, "Bakihanlı", I, 958; Storey, *Persion Literature*, I/1, s. 426. Tahrânî, *Esrârü'l-meknûne* adı altında zikrettiği bir eserin bazı fihristlerde *Esrârü'l-mülk ve'l-melekût* (اسرار الملك و الملوك) şeklinde geçtiği ve üzerine *Efkârü'l-ceberût* isimli şerh yazıldığını söylemektedir. *ez-Zeria*, II, 56.

gibi manzum ve mensur eserlere imza atmıştır. Bir sistem filozofu olmasa da İşrakî ve Meşşâî ekollerden esinlenerek eklektik bir tarzda ortaya koyduğu ve tasavvufia iç içe bulunan felsefî görüşlerini ise genellikle amelî hikmetle ilgili *Tehzîb-i Ahlâk* adlı eserinde işlemiştir.⁴²

***Nesâiyh*'in Telif Sebebi ve Muhtevası**

Nesâiyh, müellifin 1836-1837 yıllarında telif ettiği bir ahlâk risalesidir.⁴³ Bazı kaynaklarda *Kitâb-ı Nasihat*⁴⁴ ve *Nasihatnâme*⁴⁵ isimleriyle anılan eserin, dibacesindeki ifadelerden de görüldüğü üzere, Bakühanlı'ya nispeti hususunda hiçbir kuşku yoktur.⁴⁶ M. Terbiyet, A. Tahrânî ve M. Habibabâdî'nin eserlerinde risalenin isminin yer almaması ise kanaatimizce Bakühanlı'nın otobiyografisinin zikredildiği *Gülistân-ı İrem*'de *Nesâiyh*'ten bahsedilmemesinden kaynaklanmıştır.⁴⁷ Eserin özgün dili hakkında bazı tartışmalar bulunmamakla beraber,⁴⁸ genellikle Farsça yazıldığı ve sonradan Azerbaycan Türkçesi'ne tercüme edildiği üzerinde durulur.⁴⁹ Elimizde bulunan en eski nüshasının Farsça olması⁵⁰ ve müellifin ticarî, askerî ve kültürel hayatı dikkate alarak bu dilin önemini vurgulaması da söz konusu ihtimali kuvvetlendirir niteliktedir. Zira düşünüre göre Farsça, Asya'nın büyük bölümünde ortak yazı dili olduğundan ve bölgedeki bütün kitaplar ve yazılı ilişkiler bu dilde ortaya konulduğundan bir tek Tatarca'nın eğitimiyle yetinmek, halkın kendi geleneğine yabancı kalması anlamına gelmekteydi. Yine bölge insanı Farsça'yı öğrendiği zaman Tatarca (Azerbaycan Türkçesi'yle) söylediklerini, çok iyi bir şekilde olmasa dahi, yazabilirdi.⁵¹

42 Bakühanlı'nın hayatı, entelektüel şahsiyeti ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi ve *Tehzîb-i Ahlâk*'in tahkikli metni için Yrd. Doç. Dr. Harun Anay'ın danışmanlığında yaptığımız yüksek lisans tezine bakılabilir. Elmin Aliyev, "Abbaskulu Bakühanlı ve Ahlâk Düşüncesi" (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), s. 14-60, 37-60, 104-156.

43 *Nesâiyh*, vr. 42^a.

44 Köçerli, *Azerbaycan Edebiyatı*, I/2, 283.

45 Köçerli, *Azerbaycan Edebiyatı*, I/2, 297; Köprülü, "Abbas Kulu", s. 20; Yazıcı, "Bakihanlı", IV, 544; Bennigsen, "Bakihanlı", I, 958; Resûlî, "Godsî Bâküyî", V, 438.

46 *Nesâiyh*, vr. 41^b.

47 Köprülü buradan yola çıkarak yazarın esere önem vermediğine ilişkin ilginç bir görüş ortaya koymuştur. Köprülü, "Abbas Kulu", s. 20.

48 Köprülü, "Abbas Kulu", s. 20; Yazıcı, "Bakihanlı", IV, s. 544; Resûlî, "Godsî Bâküyî", s. 438; İnâyetullah Rızâ, "Bakihânûf", *Dâiretü'l-Meârif-i Büzürg-i İslâmî*, Tahran 2001, XI, 245.

49 Bakihanov, *Abbasgulu Ağa Bakihanov: Bedii Eserleri*, nşr. Memmedağa Sultanov (Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1973), s. 8; Enikolopov, *Soçineniya*, s. 299; Bennigsen, "Bakihanlı", I, 958.

50 *Nesâiyh*, AMEA Eİ Ktp., nr. A-153/2941, vr. 41^b-54^b.

51 Enikolopv, *Soçineniya*, s. 252.

“Dibace” (vr. 41^b-42^a) ve yüz üç nasihati ihtiva eden “Nesîhet ve Hitâb be Etfâl” (vr. 42^a-54^b) bölümlerinden müteşekkil *Nesâyihi* ferdî ahlâk, toplum ahlâkı, kısmen de aile ve devlet hakkındaki konuları içermektedir. Klasik literatürde olduğu gibi “Besmele”, Tanrı’ya dua, Hz. Peygamber’e ve ailesine salât ü selâmla başlayan Dibace’de eserin telif sebebi yazarın kendisi tarafından açıklanmıştır. Burada ahlâk kitaplarının aşırı teferruatlı olmasından ve ister dil, isterse de anlam itibariyle yetişkin insanlara hitap ettiğinden yakının müellif, *Nesâyihi*’i çocuklar için, dolayısıyla kolay ve anlaşılır bir üslupta yazdığını vurgulamış; eserin sonuna kadar bu prensibe sadık kalmıştır.⁵² Eserin telif sebebini açıklayan bir diğer husus ise Bakühanlı’nın 1832’de hazırladığı ve 8-15 yaşları arasındaki çocuklara yeni tarzda eğitim verilmesini hedefleyen okul projesidir. Nitekim yönetime sunmuş olduğu takdim yazısında düşünür, projeye bağlantılı olarak kendi eserlerini Rusça ve Farsça’nın öğretiminde kullanılmak üzere sadeleştirmek ve böylece bu diller arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkarmak gibi bir düşüncüyü de dile getirmiştir.⁵³

Buradan hareketle, konusundan dolayı kolay bir üslupla kaleme alınan *Nesâyihi*’in felsefî bir üslupla yazılan *Tehzîb-i Ahlâk*’ın özeti şeklinde değerlendirilmesi mümkündür. İman ve ibadet esaslarının, büyüklere saygının işlendiği ilk on altı nasihatın⁵⁴ *Tehzîb-i Ahlâk*’ta bulunmadığını dikkate almazsak bu husus, kaynakları zikredilmeyen ve içerisinde ayet ve hadis türünden alıntılara yer verilmeyen *Nesâyihi*’in hem muhtemel kaynaklarına dair bilgi vermekte hem de içeriğinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Örneğin *Tehzîb-i Ahlâk*’ta “tecrübe” kavramının vurgulanması ve izlemeye çalıştığı metot⁵⁵ açısından Bakühanlı’nın Gazzâlî’yi (ö. 1111) andırması belli oranda *Nesâyihi*’e de yansımıştır. Düşünürün elimizde bulunan herhangi bir eserinde atıf yapmadığı Gazzâlî’den hangi oranda ve hangi eserler üzerinden etkilendiğini tespit etmek zordur. Fakat onun, İsrakî gelenekten olan bazı düşünürlerden iktibaslar yaptığını göz önünde bulundurursak, en azından, Şîa’nın Gazzâlî’si olarak kabul edilen Feyz Kâşânî’nin (ö. 1679)⁵⁶ eser-

52 *Nesâyihi*, vr. 41^b-42^a.

53 Moskova Devlet Tarih Müzesi (MDTM), f.6, nr. 41, *Soçineniya* içerisinde, s. 251-54.

54 *Nesâyihi*, vr. 42^b-44^b.

55 Meselâ, *Tehzîb-i Ahlâk*’ın mukaddimesi, hikmetin anlamı ve gereği, onu kazanmanın yolları ve insanı ulaştırabileceği nihaî hedef hakkındadır. Bakühanlı burada insanların hikmetin mahiyetine dair düşüncelerinin hatalı olduğunu belirtmekte ve bunun bir uzantısı olan yanlış ilim anlayışını eleştirmektedir. Yine müellif hikmet, ilim, akıl, âdet, ahlâk ve kader kavramlarını birbiriyle irtibatlı bir şekilde ele almış, kendi yaşantısını kelimelere dökererek, hakikate ulaşmanın farklı evreleri üzerinde durmuştur. bk. *Tehzîb-i Ahlâk*, vr. 57^{a-b}.

56 Seyyid Hüseyin Nasr, “İsfahan Okulu”, M. Şerif, *İslam Düşüncesi Tarihi*, çev. Mustafa Armağan (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), III, 147.

lerinden haberdar olduğunu söyleyebiliriz. Aynı şekilde *Tehzib-i Ahlâk*'ta kendisine atf yapılan Sokrates (ö. M.Ö. 399),⁵⁷ Mevlânâ Celâleddin Rûmî (ö. 1273), Senâî Gaznevî (ö. 1131), Şah Kasım Envar (ö. 1433), Hallâc Mansûr (ö. 922), Hafız Şîrâzî (ö. 1390), Mahmut Şebüsterî (ö. 1320), Sâdî Şîrâzî (ö. 1292), Muhteşem Kâşânî (ö. 1588), Baba Efdal Kâşânî (ö. 1269), Mir Fındıriskî (ö. 1640), Nişat (ö. 1828) ve Yeğmâ (ö. 1859) gibi şair ve düşünürlerin eserleri, ayet ve hadisler, İncil⁵⁸ ve *Nehcû'l-belâga*⁵⁹ türünden eserler *Nesâyih*'in olası kaynaklarındandır.⁶⁰

Döneminin eğitim ve ilim anlayışına yönelik eleştirileri⁶¹ müteakiben “Azizim sen bir insansın!” ibaresiyle başlayan ve ilâhî kaderin vurgulanmasıyla son bulan *Nesâyih*'te insanın anlamı ve varoluşunun gereği problemi, eğitimin yaşam üzerindeki etkisinden yola çıkılarak nizâm-ı âlem ve umurun menfaati bağlamında ele alınmaktadır. Binaenaleyh eserin ilk sayfalarında çocuklukta verilen eğitimin, taşın üzerine yazılan yazı kadar kalıcı olacağıнын altını çizen⁶² Bakühanlı'nın fitrî ve kesbî şeklinde taksim ettiği⁶³ huyların değiştirilebileceğini savunması,⁶⁴ aslında eğitimin insan hayatındaki belirleyiciliğine dair düşüncesinin ifadesidir. Zira kötülüğe mutlak anlamda bir varlık atfetmemekle⁶⁵ reziletleri, aslında orta yoldan sapmış eylemler, dolayısıyla bozulmuş faziletler olarak gören düşünür için değişmeyen bir huy anlayışına sahip olduğu zaman, eğitimin öneminden ve ahlâkın arındırılmasından konuşmak anlamsız olacaktı. Onun “itidal” ve “vasat” kavramlarıyla ifade ettiği orta yol anlayışı, âlemin belli bir gaye doğrultusunda yaratıldığına⁶⁶ ve zıt özelliklere sahip şeylerin, Tanrı (hakîm-i alel-ıtlak) tarafından vaz' edilmiş sebeplilik prensibine esasen birbiriyle sıkı bir şekilde irtibatlı olduğuna dayanmaktadır.⁶⁷ İnsanın, kozmolojik âleme nispetle küçük âlem misalinde olan vücudunda tabii şekilde oluşmuş böyle bir düzene ahlâkî açıdan da uyması gerekir. Zira şahsın kendi davranışların-

57 *Tehzib-i Ahlâk*, vr. 66^b.

58 *Tehzib-i Ahlâk*, vr. 73^{a-b}.

59 *Tehzib-i Ahlâk*, vr. 84^a.

60 Ayrıca A. Altstadt, *Nesâyih* ve *Kutadgu Bilik* arasındaki benzerliği de vurgulamıştır. bk. Audrey Altstadt, “Nasihâtlar (Admonitions) of Abbas Kulu Agha Bakikhanlı”, *Central Asian Monuments*, ed. Hasan Paksoy (İstanbul: The Isis Press, 1992), s. 120-24.

61 *Nesâyih*, vr. 41^b-42^a.

62 *Nesâyih*, vr. 42^a.

63 *Tehzib-i Ahlâk*, vr. 69^a-69^b.

64 *Nesâyih*, vr. 42^a, 51^a; *Tehzib-i Ahlâk*, vr. 69^b.

65 *Tehzib-i Ahlâk*, vr. 61^a.

66 *Nesâyih*, vr. 52^b.

67 *Nesâyih*, vr. 46^a; *Tehzib-i Ahlâk*, vr. 59^b, 72^b, 74^a, 89^a.

da itidali gözetmesi, davranışlarının diğerleri tarafından beğenilmesine ve onun yarar sağlamasına vesile olur.⁶⁸

İnsanların tıpkı fiziksel özelliklerinde olduğu gibi ahlâkî açıdan da farklı olduklarını ve aynı ahlâkî özelliklere sahip iki insanın bulunamayacağını⁶⁹ savunan yazara göre dünya yaşamının gayesi, aslî hedef olan iyiliğe ulaşmaktır. Bu anlayış, insanın insan olma özelliğine uygun bir bilinç ve davranış geliştirmesini ve başkalarından da böyle bir davranış beklemesini sağlar. Gerçek anlamda iyilik ise iyi (husun) ve kötü (kubuh) arasında hikemî (akıl ve marifet sonucunda ulaşılan) bir bilgi vasıtasıyla temyîz yapabilen⁷⁰ ve bunlardan birini tercih etme konusunda irade sahibi olan⁷¹ insanın umumun menfaatine uygun davranışlarından ibarettir.⁷² Bakühanlı, ahlâkî değerlerin göreceliliği problemini⁷³ de bu nüansa dayanarak ele almış, aynı olaylara çeşitli bakış açılarından kaynaklanan değer farklılıklarının giderilmesi için ilk önce bilgiye (dâneş) başvurulmasını, bilgi vasıtasıyla giderilmediği takdirde ise aralarında mukayese yaparak ortak yönlerinin bulunmasını önermiştir. Ona göre, yaşama tarzı (siyâg-ı meîşet) denilen böyle bir olgu, insanların beraber yaşama zorunluluğundan kaynaklanmaktadır.⁷⁴ Böyle yaşam tarzının birinci şartı ise toplumu oluşturan her bir ferden kendi eylemlerini amme menfaatine uygun bir biçimde yapmasıdır.⁷⁵

Görüldüğü gibi, düşünürün nizâm-ı âlem görüşünün merkezinde, toplumun bir parçası hâlinde yetkinliğe ulaşması hedeflenen birey bulunmaktadır. Birey her şeyin karşılıklı sebep-sonuç ilişkisine bağlı olduğu âlemde fiziksel varlığını devam ettirmeli, Tanrı tarafından kendisine verilmiş insanlık görevini yerine getirme zorunluluğundan dolayı kendini toplumdaki tecrit etmemek ve başkalarının da onu dışlamasına olanak tanımamak⁷⁶ suretiyle olumsuzlukları görmeli ve bunların tedricî bir tarzda giderilmesi için çalışmalıdır.⁷⁷ Zira eylemlerin sonucu, Tanrı'nın hikmetine bağlı olsa da birey, evrende olup bitenler karşısında bir seyirci değil, en azından kendi huzur ve mutluluğunu kazanması açısından önemli rolleri olan bir aktördür.⁷⁸

68 *Nesâ-yih*, vr. 53^{a-b}; *Tehzib-i Ahlâk*, vr. 60^a.

69 *Nesâ-yih*, vr. 52^b-53^a; *Tehzib-i Ahlâk*, vr. 72^b-73^a.

70 *Nesâ-yih*, vr. 49^b; *Tehzib-i Ahlâk*, vr. 57^{a-b}, 58^a.

71 *Tehzib-i Ahlâk*, vr. 61^a.

72 *Tehzib-i Ahlâk*, vr. 61^b; *Divan*, vr. 45^a.

73 *Nesâ-yih*, vr. 52^b-53^a; *Tehzib-i Ahlâk*, vr. 66^{a-b}.

74 *Tehzib-i Ahlâk*, vr. 73^a.

75 *Tehzib-i Ahlâk*, vr. 73^b.

76 *Nesâ-yih*, vr. 45^{a-b}, 49^a, 51^a, 54^a; *Tehzib-i Ahlâk*, vr. 73^{a-b}, 94^a.

77 *Tehzib-i Ahlâk*, vr. 58^b-59^a.

78 *Tehzib-i Ahlâk*, vr. 73^b.

Burada bir eylemin iyi veya kötü oluşunun belirlenmesinde aklı ön plana çıkarması ve umumun menfaatini vurgulaması, Bakühanlı'nın metafizik temellere dayanmayan bir ahlâk sisteminden söz ettiği anlamına gelmemektedir. Bilakis o, ahlâkî değerlerin tamamen somutlaştırılarak insanların belirlediği bir sistem üzerine inşa edildiği takdirde, yani din ve şeriat olmadan yapılan her türlü "riyâzât" ve "ihtimâm"ın faydasız olacağını,⁷⁹ hiç kimsenin kendi aklına güvenerek ilâhî teyidi olan şeriattan daha iyi bir yol vaz' edemeyeceğini dile getirmiştir.⁸⁰ Dolayısıyla umumun menfaati, Bakühanlı'nın farklı inanç ve kültürlerle sahip insanlar için ahlâkî değerleri (kaynak açısından değil, içerdikleri maslahat ve hikmetin göz önünde bulundurulmasıyla sonuç açısından) dayandırdığı ortak bir zemindir. Aksi takdirde, yaşadığı coğrafyanın bütün insanlarına hitap edecek ve evrensel bir mahiyeti haiz olacak ahlâkî değerlerden söz etmesi imkânsız olurdu. İster fazilet ve reziletler, isterse siyasetle ilgili teorik bilgilerden daha çok, pratik eylemleri belirtmek suretiyle bahsetmiş olması dahi bu bakış açısıyla değerlendirilebilir. Örneğin, devletin yasasında yardımlaşma, dayanışma, fazilet, hak, hukuk ve benzeri değerlerin temel esaslar olmasını istediği ve yaşadığı toplumda bu tür niteliklerin eksikliğini açık bir şekilde olmasa bile, zaman zaman ima ettiği gözlemlenmektedir.⁸¹ Ona göre devlet, insanların din, can, mal ve namusunun muhafazasının temini için zorunlu olan tabii bir oluşum,⁸² adaletin sağlanması ve sosyal bütünlüğün oluşması için gerekli "ceza"yı uygulayan bir otoritedir.⁸³ Hukukî ve ahlâkî ilkeleri uygulayan bir araç olan devlet, insanlar arasında zulüm anlayışıyla değil, adaletle hükmeden bir yöneticiye sahip olmalıdır.⁸⁴ Hükümdarın kâfir olması, adalete engel ol(a)mayacağı gibi,⁸⁵ yönetilenler de toplumun istikrarını ve ferdî yetkinleşmeyi sağlamak adına bu nitelikleri kendisinde bulunduran devlete ve yöneticiye her konuda tabi olmalıdır.⁸⁶

79 *Tehzib-i Ahlâk*, vr. 91^b.

80 *Tehzib-i Ahlâk*, vr. 92^a.

81 Petersburg Devlet Tarih Arşivi (PDTA), f.1018, op.10, d.1, *Soçineniya* içerisinde, s. 145-47; MDTM, f.6, nr. 41, *Soçineniya* içerisinde, s. 251-54; Bâkuyî, *Mişkâtü'l-envâr*, AMEA Eİ Ktp., nr. M-120/11099, vr. 15^b-16^b.

82 *Nesâiyih*, vr. 44^b.

83 Bâkuyî'ye göre her suç mutlaka ceza ile sonuçlanmalıdır. Zira kötülük yapana iyi davranmak, iyilik yapana kötü davranmakla aynı mahiyettedir. Dahası, bütün dinlerin hatta putperestlerin bile kabul ettiği bu zorunluluğun göz ardı edilmesi, suçluların artmasına olanak tanıdığı gibi sosyal kargaşaya da sebep olur. bk. *Nesâiyih*, vr. 50^b, 53^b.

84 *Nesâiyih*, vr. 49^a; *Mişkâtü'l-envâr*, vr. 15^b.

85 *Mişkâtü'l-envâr*, vr. 16^a.

86 *Nesâiyih*, vr. 44^b. Müellif, *Keşfü'l-garâib*'de bunun aksinin nasıl kargaşaya yol açtığını belirtmiştir. Bakihanov, *Keşfü'l-garâib* (*Abbasgulu Ağa Bakihanov Gudsî: Seçilmiş Eserleri* içinde), (Bakü: Yazıcı, 1984), s. 94; *Otkritie Dikovin*, *Soçineniya* içerisinde, s. 216.

Sonuç olarak Abbaskulu Bakühanlı'nın XIX. yüzyıl Azerbaycan/Türk düşüncesinin önemli isimlerinden biri olduğu söylenebilir. Döneminin ilim adamlarıyla ilişkileri, okul projesi, doğubilimcilik alanındaki faaliyetler ve çeşitli konulara dair kaleme aldığı eserleri bunun en belirgin göstergesidir. Onun ahlâkla ilgili problemleri konu edinmekten kastı, kendisine kadar gelmiş teorileri tekrarlamamanın ötesinde bunların neden fert ve toplumun hayatına hâkim olmadığı hakkında görüş belirtmektir. Bu nedenle, felsefî anlamda nefis, nefsin mahiyeti ve güçleri gibi teorik konulara ilişkin fazla bilgi vermemiş eserlerinde ahlâkın ilim veya sanat olduğuna ilişkin sorulara değinmemiş, ahlâkın tarifleri, konusu ve metodu gibi konular hakkında değerlendirmelerde bulunmamıştır. Farklı idrak seviyelerine ve inançlara sahip insanların bir arada yaşama zorunluluğunu her zaman dikkate alarak “Toplumda ahlâkî olan veya olması gereken nedir?”, “İnsanların iyi ve kötü diye nitelendirdikleri davranışları belirleyen kıstaslar hangilerdir?” kabilinden sorulara cevap aramıştır. Bu nedenle özellikle *Nesâ-yih*'te işlediği çocuk eğitimini başlangıç noktası olarak kabul etmiş, toplumsal sorunların çözümüne ilişkin önerilerini “umumun menfaati” (kamu yararı) ve “nizâm-ı âlem” (toplum düzeni) görüşlerine dayandırmıştır.

***Nesâ-yih*'in Tahkikli Metni ve Çevirisi**

Azerbaycan Türkçesi ile ve Farsça bazı kısımları yayımlanan,⁸⁷ Rusça ve İngilizce çevirileri⁸⁸ bulunan *Nesâ-yih*'in şimdiye kadar tenkitli metni hazırlanmamıştır. Eserin, Azerbaycan Bilimler Akademisi Yazmalar Enstitüsü Kütüphanesi (AMEA Eİ Ktp.) katalogunda, sadece A-153/2941 numaralı nüshası zikredilmişse⁸⁹ de, tespit ettiğimiz kadarıyla aynı kütüphanede, C-283/10148, M-124, D-367/259, D-395/262, B-2462/3002, A-58/501, A-777 numaralarda yedi nüshası daha mevcuttur. Pek fazla farklılık içermediklerinden, tahkik sırasında söz konusu nüshalardan sadece ikisi kullanılmış, ardından ise tahkikli metinden hareketle risalenin Türkçe çevirisi yapılmıştır.

87 Bakıhanov, *Nesâ-yeh (Bedii Eserleri içinde)*, s. 349-58; *Nesihetler (Seçilmiş Eserleri içinde)*, s. 68-74; *Nesihetler*, çev. M. Sultanov (Bakü: Yazıcı, 1982). Sonuncu kitapta *Nesâ-yih* 'in Azerbaycan Türkçesi'ne çevirisinin yanı sıra, Farsça metni de verilmiştir. Fakat ister Azerbaycan Türkçesi'ne çevirisinde, isterse de Farsça baskısında eserin içerisinden belli bölümler çıkartılmıştır.

88 Bakıhanov, *Kniga Nastavleniy (Soçineniya içinde)*, s. 104-12; Altstadt, “Nasihetlar”, s. 105-42.

89 Memmedağa Sultanov, *Elyazmalar Katalogu* (Bakü: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyatı, 1963), I, 363.

A-153/2941 numarada (vr. 41^b-54^b) bulunan birinci nüsha *Nesâyah*'in 1254 (1838-39) yılında, yani telifinden iki sene sonra istinsah edilen en eski nüshasıdır. Farsça olarak kaleme alınmış, 14 varak hacmindeki bu yazmanın her sayfasında sekiz satır bulunmaktadır. Başlıklar kırmızı, esas metin ise siyah mürekkeple yazılmıştır. “ب” harfi ile işaret ettiğimiz bu nüshayı, hem müellifin yaşadığı dönemde istinsah edilmiş olması hem de aynı numarada kayıtlı *Tehzib-i Ahlâk* ile yazım tarzı açısından büyük bir benzerlik içermesi dolayısıyla müellif nüshası olarak kabul ettik.

A-58/501 numarada kayıtlı (vr. 1^b-28^b) ikinci nüshanın istinsah tarihi ve müstensihi belirtilmemiştir. Dili Farsça olan, 28 varak hacmindeki bu nüshanın her sayfasında yedi satır bulunmaktadır. Ana metin siyah, başlıklar ise kırmızı mürekkeple verilmiştir. Tahkik sırasında “ج” harfiyle işaret edilen bu nüshadaki en büyük farklılık eserin “Dibace” kısmında yer almaktadır.

Tahkikli metin “ب” nüshası esas alınarak hazırlanmış, “ج” nüshasındaki farklılıklar ise genellikle dipnotta belirtilmiştir. Dipnotlardaki eksi (-) işareti nüshalardaki eksikliği, artı (+) işareti fazlalığı, iki nokta üst üste (:) işareti ise farklı ibareleri göstermek için kullanılmıştır. Metnin aslında bulunmamakla beraber, doğru okuma için gerekli olan nokta, virgöl, iki nokta üst üste, noktalı virgöl, tırnak, ünlem ve soru işaretleri tarafımızdan konulmuştur. Yine muhtemel yanlış okumaları önlemek maksadıyla gerekli görülen yerlerde “hareke”, “sükûn” ve “şedde” işaretlerine yer verilmiştir. Metnin daha doğru anlaşılması için tarafımızdan ilave edilen sözcük ve zamirler köşeli parantez [] içine alınmış, yazma nüshada ک şeklinde geçen kâf-i fârisî'ler modern imla kurallarına uygun olarak گ şeklinde düzeltilmiştir. Aynı şekilde, genellikle “ج” nüshasında görüldüğü üzere “بیست هفتم” biçiminde yazılan sayılar “بیست و هفتم” olarak tashih edilmiştir.

نصایح

عبّاس قلی بن میرزا محمد خان قدسی باکویی

[دیباچه]

[۴۱ظ] بسم الله الرحمن الرحيم.

الحمد لله رب العالمين،^۱ و الصلوة و السلام على اشرف الاولين و الآخرین محمد (ص.)^۲ و آله الطيبين الطاهرين.^۳ اما بعد^۴...

چنین گوید^۵ عبّاس قلی متخلص^۶ بقدسی بن مرحوم میرزا محمد خان باکویی:^۷ در حالیکه از احوالات علوم مخیر و مطلع شدم، پس این طور بداعی معلوم گردید که چون شاگردان بعد از اتمام «قرآن» شروع به بعضی کتابها می نمایند که الفاظ آنها^۸ بنوعی مغلق است که^۹ اکثر معلمان خودشان نمی فهمند، و در بعضی نسخه ها^{۱۰} نیز مطالب چنان مطول و متفرق است که فهم و ضبط آن مشکل [۴۲و] می نماید. و باین سبب از مضمون «العلم في الصغر كالنقش في الحجر» غفلت واقع میشود. محاسن اخلاق را^{۱۱} در طفولیت زیاده از همه وقت تعلیم دادن لازم است، بعد از آنکه اخلاق ذمیمه بموجب استمرار و عادت در طبیعت جا گیرد، علم و آداب مشکل در او اثر کند.

فلهذا در سنه هزار و دو بیست و پنجاه و^{۱۲} دو از هجرت نسخه^{۱۳} مختصری بعبارت و مضمون واضح مشتمل و موسوم به «نصایح» تألیف نمودم. امید از عنایت حضرت واهب المنن دارم که نفع آن باطفال عاید و متزاید واصل شود.^{۱۳}

۱ ج: الحمد لواهب النعم و مصالح الاستحقاق.

۲ ج: و الصلوة على المبعوث لاتمام مكارم الأخلاق.

۳ ج: و اوصيائه الحامین للحدود و الميثاق.

۴ ب- اما بعد.

۵ ج: چنین گوید بنده^۶ معترف بعجز و عصیان.

۶ ب: تخلص.

۷ ج: عبّاس قلی بن میرزا محمد خان (وقّعهما الله بالرضوان).

۸ ج: هر چند تفحص نمودم برای تعلیم اطفال نسخه^۹ در میان ندیدم که بلفظ و معنی آسان دلالت بمحاسن اخلاق ایشان کند.

۹ ج: بعضی از نسخ متداوله بنوعی در عبارت مغلق است که.

۱۰ ج- نسخه ها.

۱۱ ب+ هم.

۱۲ ج- و.

۱۳ ج: گردد.

نصیحت و^{۱۴} خطاب باطفال^{۱۵}

عزیز من تو انسانی، خدای تعالی^{۱۶} انسان را در عالم از همه چیز بهتر آفریده است. نمی بینی [۴۲ظ] که حیوانات با آن زور و بزرگی در دست انسان گرفتارند؟ و این به سبب دانستن سیاق کارهاست. و در میان این فرقه نیز هر کس زیاده کاردان و نیکوکار است همیشه محترم می باشد. پس سیاق کاردانی و نیکوکاری را باید آموخت از کسانی که نیک و بد را به تحقیق و تجربه معلوم کرده اند، و سخنان ایشان برای ما نصیحت است.

نصیحت اول: عالم باین اساس و نظام نتواند که بیصاحب باشد، پس خدائی است که همه را آفریده است، باید او را بدانیم.

نصیحت دوم:^{۱۷} در صورتی که پدر فرزندان خود را باختیار خودشان وا نمی گذارد و هر یک را بکاری می گمارد، چگونه باشد که خدای تعالی ما را عبث بیافریند و تکلیفی بر ما [۴۳و] نه نهد.

نصیحت سیم: چون ما خدا را نمی توانیم دیدن پس کسی باید که سخن و تکلیف خدا را که بواسطه^{۱۸} ملایکه باو رسیده باشد بما برساند، ما چنان کسرا پیغمبر^{۱۸} می گوئیم.

نصیحت چهارم: پیغمبران^{۱۹} بسیار بوده اند و^{۲۰} همه حقند. اما چون هر کاری در وقتی معلومی^{۲۱} مناسب میشود، حالا شریعت پیغمبر^{۲۲} ما حضرت محمد (ص.) بن عبد الله را خدای تعالی^{۲۳} از شریعت سایر پیغمبران^{۲۴} بهتر فرموده و^{۲۵} به متابعت آن امر کرده است.

نصیحت پنجم: فرمان و تکلیف خدای تعالی که پیغمبر^{۲۶} بما رساننده «قرآن» است که سراپا کلام خداست، هیچ کس در آن دخل و تصرف نتواند کردن. زیرا که سخن انسان بسخن خدا شبیه نباشد.

۱۴ ج- نصیحت و.

۱۵ ج: بطفل.

۱۶ ج: خدا.

۱۷ ج: دویم

۱۸ ب: پیغمبر.

۱۹ ب: پیغمبران.

۲۰ ب- و.

۲۱ ج- معلومی.

۲۲ ب: پیغمبر.

۲۳ ج: خدا.

۲۴ ب: پیغمبران.

۲۵ ج- و.

۲۶ ب: پیغمبر.

نصیحت ششم: محبت و متابعت [۴۳ظ] ائمه^۴ اهل بیت (ص.ع.۲۷) بهر کس فرض است که ایشان وارثان علم اویند و حضرت امام^{۲۸} مهدی (ع.۲۹) که در آخر زمان آمده شریعت او را بهمه روی زمین اجرا خواهد نمود از ایشان است.

نصیحت هفتم: چون خدای تعالی تکلیف بما کرده است پس هر کس عمل بآن کند خدا او را در دنیا نعمت و کرامت دهد و در قیامت به بهشت برد، و آنکه عمل نکند در دنیا ذلیل و بی آبرو شود و در قیامت بدوزخ رود.

نصیحت هشتم: قیامت روزی است که خدا همه خلایق را در یکجا زنده کرده، حساب عملهای ایشان را بخواید.

نصیحت نهم: نیکوکاران را به بهشت بفرستد که همیشه در آنجا در باغهای رنگین و قصرهای دل نشین فایض [۴۴و] به نعمت بی نهایت باشند.

نصیحت دهم: بدکرداران را بدوزخ اندازد که چندین هزار سال در آتش تند بسوزند^{۳۰} و اژدرها و عقربها گوشت بدن ایشان را پاره پاره کنند.

نصیحت یازدهم: یکی از تکلیفات خدا نماز پنجگانه است که برای یاد کردن خدا باید گذاردن.

نصیحت دوازدهم: همه روز ماه رمضان را از طلوع صبح تا شام روزه باید^{۳۱} داشت تا از حال گرسنگان خیر دارد باشی و ایشان رحم کنی.

نصیحت سیزدهم: واجب است که صاحبان مال زکوة و خمس و صدقات بفقرا دهند که مایه^۴ معیشت اینان و موجب سلامتی مال و جان آنان باشد.

نصیحت چهاردهم: پدر و مادر خود را بعد از خدا و پیغمبر^{۳۲} و ائمه [۴۴ظ] از همه کس عزیزتر شمار، و هر چه فرمایند عمل کن،^{۳۳} و ایشان را به هیچوجه میازار! خدای تعالی^{۳۴} ناراضی است از کسیکه پدر و مادر ازو^{۳۵} ناراضی باشند. و هم برادر بزرگ و عمو و خالوی خود را اطاعت کن!

۲۷- ج- ص. ع.

۲۸- ج- امام.

۲۹- ج- ع.

۳۰- ب: به سوزند.

۳۱- ب: بیاید.

۳۲- ب: پیغمبر.

۳۳- ب- عمل کن.

۳۴- ج: خدا.

۳۵- ج- ازو.

نصیحت پانزدهم:^{۳۶} کسانی را که در منصب یا در علم یا در سنّ از تو بزرگترند محترم دار تا کسانی که از تو کمترند ترا محترم دارند.

نصیحت شانزدهم:^{۳۷} علمای دینی را بزرگ دار! زیرا که^{۳۸} پیغمبر^{۳۹} (ص.)^{۴۰} و امام (ع.)^{۴۱} در میان ما حاضر نیستند و^{۴۲} در دانستن احکام شریعت محتاج بوجود ایشانیم.

نصیحت هفدهم: اطاعت سلاطین و امرا را بر خود واجب دان که اگر ایشان نباشند مردم قصد جان و عرض و مال^{۴۳} یکدیگر کنند و امور ملکیه انتظام نه پذیرد.

نصیحت هیجدهم:^{۴۴} در هر دیار [و] که باشی مخالف قوانین ملکیه آن عمل مکن تا به عقوبت گرفتار نشوی.

نصیحت نوزدهم: کاری و سخنی را که نفع دنیا و یا آخرت در آن نباشد مکن و مگوی که زیان بتو رسد.

نصیحت بیستم: اگر کسی را بدبخت و بیچاره بینی بر وی مخند که خدا قادر است که ترا نیز مثل او کند.

نصیحت بیست و یکم: بهر کس بررسی سلام کن، و اگر سخنی^{۴۵} بتو گوید با ادب و تواضع جواب گوی تا همه کس ترا دوست دارد.

نصیحت بیست و دوم:^{۴۶} با کسانی مصاحبت کن که بزرگان^{۴۷} خلائق^{۴۸} ایشان را نیکو می گویند، و از کسان اجلاف و هرزه گویی بر کنار باش تا تو نیز مثل ایشان نه شوی.

نصیحت بیست و سیم: چون کسی را محتاج بینی هر قدر [و] توانی در اعانت او مضایقه مکن تا دیگران در وقت احتیاج اعانت بتو نمایند.^{۴۹}

۳۶ ج: پانزدهم.

۳۷ ج: شانزدهم.

۳۸ ج- زیرا که.

۳۹ ب: پیغمبر.

۴۰ ج- ص.

۴۱ ج- ع.

۴۲ ج- و.

۴۳ ج- و مال.

۴۴ ج: هیجدهم.

۴۵ ج: سخن.

۴۶ ج: دویم.

۴۷ ب: بزرگ.

۴۸ ج- خلائق.

۴۹ ج: کنند.

نصیحت بیست و چهارم: بدی^{۵۰} هیچکس را در نزد کسی مگوی که اگر دشمن است بآنکس برساند و اگر دوست است در حق تو بدگمان میشود.^{۵۱}

نصیحت بیست و پنجم: از دروغ گفتن احتراز کن که چون کسی این خصلت در تو داند سخن راست را نیز از تو باور نکند.

نصیحت بیست و ششم: کسیکه عیب دیگری را بتو میگوید از تو دور باش که عیب ترا بدیگران بگوید.^{۵۲}

نصیحت بیست و هفتم: در دوستی با کسی چنان مباش که اگر روزی دشمن شود ترا عاجز کند، و^{۵۳} در دشمنی نیز^{۵۴} بدی^{۵۵} چنان مکن که اگر روزی دوست گردد ترا ازو شرم آید.

نصیحت بیست و هشتم: در وقت غضب عقل انسان مختل میشود؛ خود را در آن حال از همه کار معزول دار و کاری را [۴۶و] که باید کرد بعد از تسکین غضب بکن.

نصیحت بیست و نهم: کاری که بر ذمه^{۵۶} تو نیست عبث در آن مکوش! زیرا که نفع از آن نیایی و از کار خود نیز باز مانی.

نصیحت سی ام: از کسالت بترس که بدتر از همه عیبهاست، و هیچ چیزی در عالم بدتر از^{۵۷} بیکاری نیست.

نصیحت سی و یکم: همه چیز را خدا برای نظام عالم اسباب آفریده است که یکی بی دیگری قایم نباشد. تو نیز یکی از آنهايي، اگر بیکار نشینی سنگ و گل از تو بهتر باشند. زیرا^{۵۸} که ایشان^{۵۹} بکار عمارت می آیند.

نصیحت سی و دوم:^{۶۰} تحصیل علم و کمال را از همه چیز گرامی تر شمار! زیرا که همه چیز به سبب آنها میسر میشود.^{۶۱}

۵۰ ج: بد.

۵۱ ج: شود.

۵۲ ب: گوید.

۵۳ ب- در دوستی با کسی چنان مباش که اگر روزی دشمن شود ترا عاجز کند و.

۵۴ ب- نیز.

۵۵ ب: با کسی.

۵۶ ج- بدتر از.

۵۷ ج: بی کار.

۵۸ ج- زیرا.

۵۹ ج- ایشان.

۶۰ ج: دویم.

۶۱ ج: شود.

نصیحت سی و سیم: نیکویی در حق کسی مکن که در صدد بدی بدیگران [۶۴ظ] باشد! همانا نیکویی در حق بدان، بدی در باره نیکویان است.

نصیحت سی و چهارم: بمجرد شنیدن هر سخن را باور مکن! یحتمل که گوینده آن غرضی دارد و یا حقیقت آن را خود نه فهمیده است. پس آن سخن را از جاهای دیگر نیز تحقیق بکن!

نصیحت سی و پنجم: بسا باشد که ما در چگونگی کاری اطمینان بهم رسانیم و بعد معلوم شود^{۶۲} که صورت کار بنوعی دیگر بوده است.

نصیحت سی و ششم: شوخی و هزل را شعار خود مکن! زیرا که در نظرها خفیف نمایی و به سبب استهزاء دیگران از تو برنجد و یحتمل قصد بدی کنند.

نصیحت سی و هفتم: در مباحثه اگر بکسی غالب باشی چنان مکن که نادانی او به حصار معلوم شود! [۴۷و] باین سبب کینه تو در دل او جای گیرد و برای انتقام مترصد هنگام فرصت باشد.

نصیحت سی و هشتم: در وقت مکالمه فرصت گفتگو را بدیگران بده! یحتمل که مرد محیلی سهو کرده حقیقت مدعا را بیان کند و دشمن صلاح ترا گوید. اگر تو بسیار گویی خطا و نقصان از طرف تو باشد.

نصیحت سی و نهم: عافیت در حال است نه در جاه و مال. بسا باشد که فقیری پاره نانی به آسایش خورد و صاحب شوکتی به سبب اغتشاش امور در تشویش و محنت باشد.

نصیحت چهلم: چون بمصیبتی درافتی توکل و تحمل کن! تلف شده را دریغ پس ندهد، یحتمل بسبب اضطراب از تدبیر آینده نیز غافل باشی.

نصیحت چهل و یکم: [۴۷ظ] اظهار مصیبت خود نزد کسان مکن که اگر دشمنند سبب شماتت و ازدیاد قوت ایشان گردد، و اگر بیگانه اند در نظر ایشان بیقدر باشی، و اگر دوستند موجب ملال ایشان^{۶۳} و تجدید مصیبت تو شود.

نصیحت چهل و دوم:^{۶۴} اکثر خصایل ذمیمه نتیجه برعکس تمنا میدهد؛^{۶۵} خسیس از بیم تنگی معاش در عسرت میگذراند، و متکبر در نظر مردم خوار باشد، و خودنما که از ننگ میترسد آلت مضحکه می گردد، و صاحب خشم برای گناه دیگران خود را عقوبت میکند.

۶۲ ج: گردد.

۶۳ ب+ شود.

۶۴ ج: دویم.

۶۵ ب+ و.

نصیحت چهل و سیم: حسد دلیل عدم قابلیت است. آنکه اعتماد بر هنر خود دارد بکوشد که زیاده از دیگری بدست آرد، بی هنر چون می داند که قدرت ترقی ندارد [۴۸و] باری تنزل دیگری را جوید که تا با او مساوی باشد.

نصیحت چهل و چهارم: آتشی سوزنده تراز حسد نیست و صاحب آن هرگز بفراغت نتواند زیست، غم خود و شادی دیگران هر دو او را مصیبت باشند.

نصیحت چهل و پنجم: حریص دایم در غم است؛ هر قدر دارد^{۶۶} پندارد کم است.

نصیحت چهل و ششم: بتواضع و مهربانی دشمن اعتماد مکن! یحتمل که ترا فریب دهد و یا اگر ضعیف است انتظار وقت فرصت را دارد.

نصیحت چهل و هفتم: تحسین و خوش آمد کسی را حمل بر استعداد خود مکن! یحتمل که مطلبی دارد اینها را بر روی مدعای خود پرده می کشد.

نصیحت چهل و هشتم: در هر پایه که هستی اندازه^{۶۷} قدر خود را بدان، خود را نه کمتر گیر و نه بالاتر شمار!

نصیحت [۴۸ظ] چهل و نهم: خلق را زود از احوال تو اطلاع نباشد، همین بسبب زبان حمل^{۶۷} نیک و بد کنند، پس زبان خود را از آنچه نباید گفت نگاهداری کن!

نصیحت پنجاهم: هر کار را موافق ضابطه^{۶۸} عقل معمول دار! اگر چنانچه بخت به تقدیم آن مساعدت نکند باری نام کاردانی^{۶۸} برای تو در دنیا^{۶۹} بماند.

نصیحت پنجاه و یکم: آنچه را نمی دانی انکار مکن و هم بر آنچه میدانی بسیار اعتماد منمای! زیرا که علم ما بسیار کم است و عقل ما خیلی مشوش.

نصیحت پنجاه و دوم:^{۷۰} هر کس که متواضع و شیرین زبان است دوستان او بسیار باشند.

نصیحت پنجاه و سیم: خوش بخت است آنکه دوستان بسیار دارد؛ چه بهتر از آنکه دوست در مصیبت تو [۴۹و] شریکت بود و نقص ترا بتو نماید و در وقت احتیاج اعانت کند؟

نصیحت پنجاه و چهارم: کسیکه بحب^{۷۰} مال و جاه دنیا بسیار مقید است دوستی را نشاید. زیرا که برای نفع خود بزبان دیگری خواهد کوشید.

۶۶ ب- دارد.

۶۷ ج+ و.

۶۸ ب+ باری.

۶۹ ج- در دنیا.

۷۰ ج: دویم.

نصیحت پنجاه و پنجم: در کارها با کسان داناتر از خود که صاحب غرض نباشند مشورت کن! عقل تنها نتواند که صلاح هر کاری را بداند.

نصیحت پنجاه و ششم: قدر سخن را از حال گوینده آن قیاس مکن! گاه باشد که نادان سخن خوبی گوید که دانایان در آن حیران بمانند، و دانا چنان اشتباه کند که جهال نکنند.

نصیحت پنجاه و هفتم: به سبب احسان مرد آزاد را بنده خود کنی و بواسطه ایذاء بندگان از تو گریزند.

نصیحت پنجاه و هشتم: [۴۹ظ] از بسیار خوردن اجتناب کن که صحت بدن و سلامتی^{۷۱} عقل را زیان دارد.

نصیحت پنجاه و نهم: آنچه را دلت می خواهد مکن، بلکه آنچه را عقل اقتضا می کند معمول دار! زیرا که نیک و بد را عقل تمیز میدهد.

نصیحت شصتم: دولتی بهتر از عقل و علم نیست. زیرا که همیشه با تو باشند و کسی نتواند که از دست تو بگیرد.

نصیحت شصت و یکم: چون خواهی نصیحت بکسی کنی یا صلاح کار او را بگویی در خلوت بگویی که در میان خلق قبول نکند و هم دل آزرده شود.

نصیحت شصت و دوم:^{۷۲} هر گونه وعده که کردی در وفای^{۷۳} آن بکوش تا اگر وقت دیگر وعده کنی باور دارند.

نصیحت شصت و سیم: تا ممکن است چیزی که دیگری بتو دهد قبول مکن! زیرا که تو در نظر او خوار باشی [۵۰و] و او در نظر تو بزرگ نماید.

نصیحت شصت و چهارم: کاری را که امروز توانی کرد بفرما میفکن! یحتمل که فردا نتوان کردن.

نصیحت شصت و پنجم: پاک دامنی را شعار خود کن! هر که مرتکب به فسق میشود حیا و دین او میرود و در میان خلق رسوا می گردد.

نصیحت شصت و ششم: اگر عیب و بدی از کسی بینی در کتمان آن بکوش تا خدا عیبهای ترا ببوشاند.

۷۱ ب: سلامت.

۷۲ ج: دویم.

۷۳ ج: وفایی.

نصیحت شصت و هفتم: تا احتمال نیکویی^{۷۴} است کار کسان را به بدی حمل مکن! شاید که آن کار خوب است و تو مصلحت آن را نمیدانی.

نصیحت شصت و هشتم: شرافت انسان بحسب است نه به نسب که فرزند قابل مستغنی از آن است و ناخلف ننگ دودمان.

نصیحت شصت و نهم: آنچه را نسبت [۵۰ظ] بخود بد شماری^{۷۵} در حق دیگری روا مدار، تا جزای آن از دیگری بتو عاید نگردد.

نصیحت هفتاد: چون جزای عمل را اهالی همه ادیان حتی بت پرستان یقین دارند، پس از نیک و بد هر چه بدیگری میکنی بخود میکنی.

نصیحت هفتاد و یکم: هر سخنی که میگویی یا هر کاری که میکنی خاطر جمع مباش که در خلوتم کسی نمیداند. بسا باشد که بدانند، چنانچه هر بدکاری همین گمان را دارد اما زود رسوا میشود.

نصیحت هفتاد و دوم:^{۷۶} بضرر هیچکس راضی مشو، و در معامله پاک حساب باش، و بامانت خیانت مکن، تا مغضوب خالق مردود خلاق نباشی.

نصیحت هفتاد و سیم: باقربا و خویشان^{۷۷} و متعلقات ایشان در صدد رعایت و اعانت باش، تا ایشان نیز بتو مهربان [۵۱] باشند.

نصیحت هفتاد و چهارم: با همسایگان و اهل بلده خود بخوبی سلوک کن، تا با تو نیز^{۷۸} همین سیاق را مرعی دارند. تو یک نفری ایشان بسیارند، احتیاج یکی به بسیار آشکار است.

نصیحت هفتاد و پنجم: از بد مزاجان و بد مزاجی حذر کن که همه اخلاق نیکو را ضایع کند. بد مزاج از خلق خود در آزار است تا بخلق چه رسد؟

نصیحت هفتاد و ششم: نیکویی در حق کسیکه کردی بکنایت و تصریح منت بوی مگذار که باین سبب احسان ضایع شود و بجای خوشنودی کدورت حاصل آید.

نصیحت هفتاد و هفتم: عاقل آنست که عیب خود را از عیب دیگران زیاده^{۷۹} بیند و هنر خود را کمتر شمارد.

۷۴ ج: نیکوی.

۷۵ ج: میشماری.

۷۶ ج: دویم.

۷۷ ج: حیشان.

۷۸ ج- نیز.

۷۹ ب: زیله.

نصیحت هفتاد و هشتم: کسیکه بدی بتو کند صبر کن و بملایمت از خود [۵۱ظ] رفع نمای! اگر چنانچه بغیر از بدی کردن چاره نباشد بقدر دفع شرّ او جایز دان و زیاده مکن!

نصیحت هفتاد و نهم: تا ممکن است در طلب دوستی باش! زیرا که خصومت را ثمره جز ندامت نباشد.

نصیحت هشتاد: هیچ دشمن را حقیر مشمار! یحتمل که او را دوستانی بود و یا علاقه بکسانی بود که صاحب قوّت باشند و بمقام اعانت او برآیند.

نصیحت هشتاد و یکم: کینه کسی را در دل خود جای مده که راحت دل و دین ترا برهم زند.

نصیحت هشتاد و دوم:^{۸۰} چون بدی در حقّ خود از کسی بشنوی زود بخود آنکس اظهار بکن! بسا باشد که حقّ و خلاف بودن آن سخن از وضع اطوار و سیاق گفتار او معلوم گردد.

نصیحت هشتاد و سیم: مالی که خدا بتو داده است برای صرف در منافع دنیا و آخرت [۵۲و] است. کسیکه بخل میورزد خود را از مال محروم میدارد، زیرا که زود بحدّاده رود و^{۸۱} یا وارث برد.

نصیحت هشتاد و چهارم: در صرف مال با خبر باید بود که باسراف نکشد، و بسبب صرف در غیر موضع خود مصلحتی که از آن منظور است فوت نگردد.

نصیحت هشتاد و پنجم: کار بد که کنی نفع آن برای تو نماند اما گناه و بدنامی آن باقی باشد.

نصیحت هشتاد و ششم: از عمل خوب دو دفعه ذوق می یابی؛ یکی در وقت کردن و دیگری در زمانی که خیر آن بتو رسد.

نصیحت هشتاد و هفتم: چون همه چیز را در عالم احتمال زوال است، خود را به هیچ چیزی چنان مقید مکن که اگر روزی زوال یابد معیشت تو مشکل شود.

نصیحت هشتاد و هشتم: عمر خود را در کاری تلف مکن [۵۲ظ] که در آخر ترک آن ترا لازم آید.

نصیحت هشتاد و نهم: در تدبیر امور تأنی و در تقدیم آنها تعجیل بکن! زیرا که برای دانستن مصالح کار و ساعت وقت لازم، و برای تقدیم آن فرصت غنیمت است.

۸۰ ج: دویم.

۸۱ ج- و.

نصیحت نودم: از فقر و بدبختی شکایت مکن که فقیرتر و بیچاره تر از تو در عالم بسیارند، ایشان شادی نمودندی اگر در حالت تو بودندی.

نصیحت نود و یکم: خدا عالم را بر وفق مصلحت نظام آفریده است، پس همه خلائق نتوانند که مساوی باشند. چنانکه^{۸۲} در خود یک بدن آنچه از چشم مقصود است از گوش نیاید، و آنچه را دهن می کند دست نتواند. خدا هر یک را بصورتی آفریده است که برای همان کار لازم است.

نصیحت نود و دوم:^{۸۳} افراد انسانی چنانکه در صورت و صوت [۵۳و] متفاوتند هم چنان در علم و اخلاق تفاوت دارند. چون خداوند عالم را حکیم می دانیم جای ایراد نیست که چرا فلانی را چنین کرده است و فلانی را چنان داده.

نصیحت نود و سیم: چون هر^{۸۴} کاری بر حسب مدعای تو صورت نه بندد درست ملاحظه بکن، آیا تو خود سبب آن نبوده؟ بسیار میشود که ما کارها را موافق ضابطه^{۸۵} عقل معمول نمیداریم بعد از آن شکایت از دیگران میکنیم. و بدتر از همه خدا را مانع خیر پنداشته، میگوییم که خدا نداد.

نصیحت نود و چهارم: رعایت اعتدال در همه حال واجب است؛ چنانکه اسراف و همچنان بخل مذموم است، اگر چه حلم احسن خصایل است اما غضب نیز در جای خود باید بشود. پس مرد عاقل [۵۳ظ] آنست که همیشه میانه روی را شعار خود کند در همه حال.^{۸۵}

نصیحت نود و پنجم: در خلاص گناه کاری^{۸۶} از عقوبتی که بر وجه استحقاق بر وی قرار گرفته است کوشش مکن! زیرا که باین سبب دیگران نیز بگناه جرأت بهم رسانند و بیچاره گان^{۸۷} را اذیت دهند.

نصیحت نود و ششم: اگر بیگناهی را در مصیبتی گرفتار بینی بهر طریق که توانی در باب خلاص و اعانت او اهتمام کن تا خدا دیگران را در مصیبت واسطه^{۸۸} اعانت برای تو کند.

نصیحت نود و هفتم: بدبخت کسی است که فرصت نیکویی را در حق کسی دارد و نمیکند، با وجود اینکه انسان را بعد از احسان باستحقاق شکر واجب است که ولینعمت^{۸۸} کسی مثل خود گردیده است.

۸۲ ب: چنانچه.

۸۳ ج: دویم.

۸۴ ب- هر.

۸۵ ج- در همه حال.

۸۶ ب: گنه کاری.

۸۷ ب: فقیران.

۸۸ ب؛ ج: ولي النعمت.

نصیحت نود و هشتم: بدون عمل و استحقاق [و ۵۴] امید نعمت از خدا داشتن عبث است، زیرا که عطای بی استحقاق غلط بخشی باشد.^{۸۹}

نصیحت نود و نهم: هر کاری که داری خود متکفل یا متوجه انجام آن باش! زیرا که هیچکس نفع ترا زیاده از نفع خود^{۹۰} نجوید، و قطع نظر از این چون سلیقه‌ها مختلف است، مشکل است که کسی کاری را در هر جهت^{۹۱} موافق رای تو معمول دارد.

نصیحت یکصدم:^{۹۲} در امور کلیه [کمک] از اعوان^{۹۳} ناگزیر است، زیرا که تکفل یک نفر بهمه^{۹۴} کارها ممکن نباشد بلکه بسبب^{۹۵} اشتغال بجزئیات از امور عظیمه غافل ماند. پس لازم است که هر کاری را بکسی واگذاشته خود بطریق اجمال متوجه باشد.

نصیحت صد و یکم: تکفل بامور بقدر استعداد و قوت کن، نه بقدر [و ۵۴ظ] خواهش نفس. بسا باشد که در طلب بسیار از کم نیز باز مانی.

نصیحت صد و دوم:^{۹۶} احسان را بهر کس مناسب حال او بکن، گاه باشد که چیزی جزئی بطبع کسی از چیز بزرگی مقبول تر افتد.

نصیحت صد و سیم: اگر چه ما را اختیار^{۹۷} در امور هست اما بی قضای الهی کاری نتوانیم کردن، پس لازم است که تدبیر کار خود را درست کرده دولت تقدیم آن را از خداوند عالم مسئلت نماییم.^{۹۸}

والله اعلم بالصواب و الیه المرجع و المآب.^{۹۹}

[تمت] سنة ۱۲۵۴ نبویة.

۸۹ ب- باشد.

۹۰ ب: تو.

۹۱ ب: جهة.

۹۲ ج: صدم.

۹۳ ج+ از اعوان.

۹۴ ب: بهر.

۹۵ ب: سبب.

۹۶ ج: دویم.

۹۷ ج: اختیاری.

۹۸ ج: کنیم.

۹۹ ج- و الله اعلم بالصواب و الیه المرجع و المآب.

ÖĞÜTLER

Giriş

Rahman ve Rahim (olan) Allah'ın adıyla.

Hamd Âlemlerin Rabbi'nedir. Gelmiş, geçmiş ve gelecek [olan bütün insanların] en şerefli Hz. Muhammed'e (s.a.v), onun temiz ve pak ailesine salât ü selâm olsun.

Merhum Mirza Muhammed Han'ın oğlu Kutsî mahlaslı Abbaskulu Bâkuyî şöyle der: İlimlerin niteliğine dair haber ve bilgi edinmek vesilesiyle duacı[nız] [yani ben], öğrencilerin Kur'an'ı bitirdikten sonra, pek çok öğretmen bile anlayamayacağı kadar karmaşık sözcükleri içeren birtakım kitapları [okumaya] başladıklarının farkına vardım. Yine, fazla ayrıntılı ve dağınık oldukları için bazı eserlerdeki konuları kavramak ve ezberlemek zor oluyor. Bütün bunlar, "Çocuklukta [öğrenilen] ilim taşın üzerine [kazınmış] nakış gibidir" anlamına ilişkin bilgisizliği gösterir. [Oysa] ahlâkî güzellikleri, diğer dönemlerden daha çok çocuklukta öğretmek gerekir. Zira kötü huylar, sürekli yapılmak ve alışkanlık yolu ile mizaçta pekişir, ilim ve âdâp ona kolaylıkla etki edemez.

Bu nedenle hicretin bin iki yüz elli ikinci (1252) yılında, açık seçik ifade ve anlamlardan oluşan, "Öğütler" (Nesâyihi) isimli kısa bir eser kaleme aldım. Faydasının çocuklara ulaşması ve giderek daha da yararlı olması için Hz. Vâhibü'l-Minen'den yardımlarını diliyorum.

Çocuklara Nutuk ve Öğütler

Azizim, sen insansın! Allah Teâlâ insanı dünyadaki her şeyden daha üstün yaratmıştır. Bu kadar güçlü ve büyük [olmalarına rağmen] hayvanların, insanın elinde esir olduklarını görmüyor musun? Bu, [insanın] işlerin nizamını bilmesinden dolayıdır. Söz konusu gurupta [yani, insanların arasında] da işinin ehli ve hayırsever bir kimse her zaman saygınlık kazanır. O yüzden, becerinin ve iyilik yapmanın niteliğini, iyilik ve kötülüğü tahkik ve tecrübe üzerinden açıklayan ve söyledikleri bizler için öğüt olan kimse-lerden öğrenmemiz gerekir.

Birinci öğüt: Böyle bir esas ve düzen üzerine bina edilen âlem sahipsiz olamayacağına göre, her şeyi yaratan bir Tanrı vardır ve onu tanımamız gerekir.

İkinci öğüt: Bir babanın kendi evlatlarını başına buyruk bırakmadığı, her birini bir işle görevlendirdiği hâlde, Allah Teâlâ'nın bizi boşuna yaratmış olması ve herhangi bir vazifeye yükümlü kılmaması mümkün mü?

Üçüncü öğüt: Tanrı'yı göremediğimiz için onun, melekler aracılığıyla kendisine iletmiş söz ve buyruğunu bize ulaştıran birisinin var olması gerekmektedir. Biz bu kimseye peygamber ismi veriyoruz.

Dördüncü öğüt: Sayısı fazla olan peygamberlerin tamamı haktır. Fakat her bir için belli bir zamanda uygun olmasına binaen, Allah Teâlâ günümüzde peygamberimiz Hz. Muhammed b. Abdullah'ın (s.a.v) şeriatını diğer peygamberlerin şeriatlarından üstün kılmış ve ona uymayı emretmiştir.

Beşinci öğüt: Allah Teâlâ'nın Peygamber (s.a.v) tarafından bize ulaştırılan emir ve buyrukları, başından sonuna kadar Tanrı'nın kelâmı olan Kur'an'dır. Hiç kimse ona müdahale edemez ve onu değiştiremez. Zira insanın sözü Tanrı'nın sözüne benzemez.

Altıncı öğüt: Onun [yani, Hz. Muhammed'in] ilminin vârisleri oldukları için Ehlibeyt imamlarını (s.a.v) sevmek ve onlara tabi olmak herkese farzdır. Ahir zamanda gelerek onun şeriatını bütün yeryüzünde uygulamaya koyacak olan Hz. Mehdî (a.s.) de onlardan biridir.

Yedinci öğüt: Allah Teâlâ, bizi yükümlü kıldığı şeylere uyan kimseyi nimet ve asalete ulaştırır, kıyamet [günü] ise cennetine koyar. [Bunlara] amel etmeyen kimse dünyadayken zelil ve rüsva olur, kıyamet [günü] de cehenneme gider.

Sekizinci öğüt: Kıyamet, Tanrı'nın bütün mahlukatı aynı zamanda [yeniden] dirilteceği ve kendi amellerinden dolayı hesaba çekeceği gündür.

Dokuzuncu öğüt: İyilik yapanları cennete koyacak, buradaki güzel bahçelerde ve büyüleyici köşklere sonsuz nimetlerden ebediyen feyiz alacaklar.

Onuncu öğüt: Kötülük yapanları, birkaç bin yıl korkunç ateşte yanacakları, bedenlerindeki etlerin ejderha ve akrepler tarafından paramparça edileceği cehenneme atacaktır.

On birinci öğüt: Tanrı'nın [bizi yükümlü kıldığı] vazifelerden birisi beş vakit namazdır. Tanrı'yı hatırlamak için bunu yerine getirmek gerekir.

On ikinci öğüt: Ramazan ayının bütün günlerini, sabahtan akşama kadar oruçlu geçirmek gerekir. Böylece aç olanların hâlinde haberdar olur ve onlara merhamet edersin.

Ön üçüncü öğüt: Zenginlerin zekât, humus ve fukaralara sadaka vermesi vaciptir. Böylece alan kimselerin geçimi sağlanır, verenlerin ise malları ve canları emniyette olur.

On dördüncü öğüt: Allah, peygamber ve imamlardan sonra kendi babanı ve anneni herkesten daha aziz tut, buyurdıkları her şeyi yap ve hiçbir hâlde onları incitme. Ebeveynlerinin kendisinden razı olmadığı bir kimseden Allah Teâlâ da razı olmaz. Aynı şekilde ağabeyinin, amca ve dayının da sözünü dinle.

On beşinci öğüt: Makam, ilim veya yaşça senden büyük kimselere karşı saygılı davran ki küçük olanlar da sana saygı duysunlar.

On altıncı öğüt: Din âlimlerine saygı göster. Peygamber (s.a.v) ve imam (a.s.) aramızda olmadığından, şeriat hükümlerini anlamak için onların varlığına muhtacız.

On yedinci öğüt: Sultan ve emîrlere itaati kendine vacip bil. Onlar olmazsa insanlar birbirinin canına, ırzına ve malına kıyar ve ülke işlerinde düzen kalmaz.

On sekizinci öğüt: Cezalandırılmayasın diye, bulunduğun ülkenin yasalarına aykırı davranma.

On dokuzuncu öğüt: Dünya veya ahiret için faydası olmayan söz ve davranışlardan kaçın. [Bunlardan dolayı] zarara uğrarsın.

Yirminci öğüt: Bedbaht ve biçare birisini gördüğün zaman ona gülme. Allah seni de onun gibi yapmaya muktedirdir.

Yirmi birinci öğüt: Herkesin seni sevmesi için karşılaştığın insanlara selâm ver, sana bir şey söyledikleri zaman edep ve tevazu ile cevapla.

Yirmi ikinci öğüt: Büyük insanların iyi diye nitelendirdikleri şahıslarla arkadaşlık yap. Boş insanlardan ve saçma sapan konuşanlardan uzak dur, yoksa sen de onlar gibi olursun.

Yirmi üçüncü öğüt: Bir kimseyi ihtiyaç içinde görürsen, gücünün yettiği ölçüde ona yardım etmekten kaçınma ki muhtaç olduğun zaman başkaları da sana yardım etsin.

Yirmi dördüncü öğüt: Bir kimsenin kötü [yönlerini] başkalarının yanında söyleme. [Zira] eğer düşmanınsa bunu o kişiye ulaştırır; yok eğer dostunsa senin hakkında kötü düşüncelere kapılır.

Yirmi beşinci öğüt: Yalan söylemekten sakın. Zira sendeki bu huyu bilen birisi doğru sözüne de inanmaz.

Yirmi altıncı öğüt: Başkasının kusurunu sana söyleyen birisinden uzak dur. Olur ki senin kusurunu da başkalarına söyler.

Yirmi yedinci öğüt: Bir kimseyle dostken, bir gün düşmanın olursa seni zayıf düşürebileceği şeyler yapma. Düşmanlıkta da, günün birinde dost olursan, seni utandıracak bir kötülük işleme.

Yirmi sekizinci öğüt: İnsan sinirliyken akli doğru çalışmaz. Bu hâldeyken kendini bütün işlerden alıkoy ve yapılması gereken bir işi sinirin yatıştıktan sonra yap.

Yirmi dokuzuncu öğüt: Yükümlü olmadığın bir işle boşuna uğraşma. Zira ondan bir fayda gelmeyeceği gibi, kendi işinden de geri kalırsın.

Otuzuncu öğüt: En kötü kusur olan tembellikten kork. Dünyada hiçbir şey boş gezmekten daha kötü olamaz.

Otuz birinci öğüt: Allah her şeyi, dünya düzeninin (nizâm-ı âlem) bir nedeni olarak yaratmıştır. Bunlardan biri olmazsa diğeri de var olamaz. Sen de o [nedenlerden] birisin, boş oturursan taş ve toprak senden daha iyi [bir varlık] olur. Zira onlar [en azından] bayındırlıkta işe yararlar.

Otuz ikinci öğüt: İlim ve kemal tahsil etmeyi her şeyden daha fazla önemse. Zira her şey bunlarla elde edilir.

Otuz üçüncü öğüt: Başkalarına kötülük yapmak isteyen birisine iyilikte bulunma. Bu, kötülere iyilik, iyilere ise kötülük yapmak [demektir].

Otuz dördüncü öğüt: Yalın [bağlamından koparılmış] bir şekilde duyduğün her söze inanma. O sözü söyleyenin bir maksadı olabilir ya da bunun gerçek anlamını kendisi dahi bilmez. Dolayısıyla bu sözü başka kaynaklardan da araştır.

Otuz beşinci öğüt: Çoğu zaman, bir işin keyfiyetinden emin olduğumuz halde, sonradan işin aslının farklı olduğu ortaya çıkıyor.

Otuz altıncı öğüt: Şakacılık ve mizahı kendine şiar etme. Zira insanlara hafif görürsün; alay ettiğin için de birileri sana kırılır ve muhtemelen [hakkında] kötü şeyler amaçlar.

Otuz yedinci öğüt: Tartışma anında birisini yenersen, onun bilgisizliğini orada hazır bulunanlara belli eden bir şey yapma. Zira bu takdirde o kimse kalbinde sana kin besler ve intikam almak için fırsat kollar.

Otuz sekizinci öğüt: Sohbet sırasında konuşma fırsatını [ilk önce] başkalarına tanı. Belki hilekâr birisi hata yaparak iddia edilen şeyin hakikatini açıklar ve düşman senin iyiliğin için bir şeyler söyler. Fazla konuştuğundaysa hata ve kusurları sen yaparsın.

Otuz dokuzuncu öğüt: Afiyet hâldedir, makam ve malda değil. Çoğu zaman fakir kimse bir parça ekmeğini huzur içinde yer, şevket sahibi ise işlerin karışıklığı yüzünden korku ve sıkıntı içinde olur.

Kırkinci öğüt: Başına bir felaket gelirse tevekkül ve tahammül et. Telef olan şey üzölmekle geri gelmeyeceği gibi, ısıdırıp nedeniyle gelecekle [ilgili] tedbir de alamayabilirsin.

Kırk birinci öğüt: Kendi felaketini başkalarına belli etme. Eğer [söylediğin kişiler] düşmanlarınsa bu, sevinmelerine ve daha da güçlenmelerine; yabancılarınsa onların gözünde değersiz olmana; dostlarınsa, üzölmelerine ve senin derdinin yenilenmesine neden olur.

Kırk ikinci öğüt: Kötü huyların büyük çoğunluğu [insanı], istediklerinin tam tersi bir sonuca götürür. Cimri birisi, geçim sıkıntısı korkusuyla yoksulluk içinde yaşar; tekebbürlü birisi, insanların gözünde itibarını kaybeder; gösterişi seven birisi, ayıplanmaktan korktuğu hâlde gülüş nedeni olur ve öfkeli birisi, başkalarının günahlarından dolayı kendisini cezalandırır.

Kırk üçüncü öğüt: Kıskançlık (haset) yeteneksizliğe işarettir. Kendi becerisine güvenen birisi başkalarından daha fazla elde etmek için çalışır. Beceriksiz ise ilerleme gücünden yoksun olduğunu bildiği için başkasının gerilemesini ve böylece kendisiyle eşit durumda olmasını ister.

Kırk dördüncü öğüt: Kıskançlıktan daha kızgın bir ateş yoktur. Kıskanç birisi asla huzurlu bir yaşam süremez; hem kendi tasası hem de başkalarının sevinci onun için felaket olur.

Kırk beşinci öğüt: Açgözlü insan her zaman dertli olur; ne kadar kazanırsa kazansın yine de az olduğunu düşünür.

Kırk altıncı öğüt: Düşmanın tevazu ve şefkatine itimat etme. Muhtemelen seni kandırıyor veya zayıfsa eğer fırsat bekliyor(dur).

Kırk yedinci öğüt: Bir kimsenin sana yönelttiği övgü ve beğenilerden dolayı yetenekli olduğunu sanma. Belki de bir maksadı var ve bunları kendi isteklerine perde yapıyor(dur).

Kırk sekizinci öğüt: Hangi mevkide olursan ol, kendi değerini bil; kendini ne alçalt ne de daha yüksekte gör.

Kırk dokuzuncu öğüt: İnsanlar senin [gerçek] hâlimden hemen haberdar olmazlar, konuştuğundan dolayı sana iyilik ve kötülük atfederler. Öyleyse dilini konuşulmaması gereken şeylerden koru.

Ellinci öğüt: Her işi aklın kurallarına uygun biçimde yap. Kaderin onu gerçekleştirmene izin vermese bile, dünyada senin için “becerikliydi” derler.

Elli birinci öğüt: Bilmediğin şeyi inkâr etme, bildiklerine de fazla güvenme. Zira ilmimiz fazlasıyla yetersiz, aklımız ise çok karışıktır.

Elli ikinci öğüt: Mütevazı ve tatlı dilli kimselerin çok dostu olur.

Elli üçüncü öğüt: Mutlu kimse, dostu fazla olan insandır. Dostunun, senin derdini paylaşmasından, sana kusurlarını göstermesinden ve ihtiyaç anında sana yardım etmesinden daha güzel bir şey var mı?

Elli dördüncü öğüt: Dünyadaki mal ve makam sevgisine aşırı bağlı bir kimseyle dost olunmaz. Zira o kendi menfaati için başkasına zarar vermek ister.

Elli beşinci öğüt: İşlerinde, senden daha akıllı [ve fakat] garazsız kimselele istişare et. Yalnız bir akıl her işin iyi [tarafalarını] bilemez.

Elli altıncı öğüt: Bir sözün değerini onu söyleyenle ölçme. Bazen bilgisiz birisi akıllıları hayrete düşürecek güzel sözler söyler; kimi zaman da akıllı bir kimse cahillerin dahi yapmayacağı yanılıya düşer.

Elli yedinci öğüt: İhsanda bulunarak özgür bir insanı kendine köle edersin ve eziyet ettiğin için emrindelikler senden kaçır.

Elli sekizinci öğüt: Bedenin sıhhatine ve aklın selâmetine zararlı olduğu için çok yemekten kaçın.

Elli dokuzuncu öğüt: Kalbinin istediklerini değil, tam tersi aklının uygun gördüğü şeyleri yap. Zira iyi ve kötüyü birbirinden akıl ayırt eder.

Altmışınca öğüt: Akıl ve ilimden daha güzel zenginlik yoktur. Zira bunlar her zaman seninle olur ve kimse onları senden alamaz.

Altmış birinci öğüt: Bir kimseye öğüt vermek ya da yaptığı işlerin uygun olup olmadığını dile getirmek istersen, bunu [o kişinin] yalnız olduğu zaman söyle. [Zira] insanların arasındayken bunları hem kabul etmez hem de sana kırılır.

Altmış ikinci öğüt: Bir söz verdiğin zaman tutmaya çalış ki başka bir zaman söz verdiğinde inanılsın.

Altmış üçüncü öğüt: Olabildiğince başkasının sana verdiği bir şeyi alma. Zira sen onun nazarında alçalırsın, o ise senin gözünde büyür.

Altmış dördüncü öğüt: Bugün yapabileceğin bir işi yarına bırakma, çünkü yarın yapamayabilirsin.

Altmış beşinci öğüt: Dürüstlüğü kendine şiar et. Fıska bulaşan [bir kimse] dinini ve utanma duygusunu kaybeder ve insanlar arasında rüsva olur.

Altmış altıncı öğüt: Bir kimsenin kusurunu ve kötü taraflarını görürsen saklamaya çalış ki Tanrı da senin kusurlarını örtsün.

Altmış yedinci öğüt: İyilik ihtimali var olduğu sürece kimsenin işine kötülük atfetme. Belki de o iş iyidir ve sen içerdiği maslahattan habersizsin.

Altmış sekizinci öğüt: İnsanın asaleti soyu ile değil, kendisinden sonra bıraktıklarıyla. Nitekim becerikli evladın buna ihtiyacı yoktur; hayırsız evlat ise soyunun utanç [kaynağıdır].

Altmış dokuzuncu öğüt: Kendin için hoş görmediğin şeyi başkasına da yapma. Bunun cezası bir başkasından sana gelir.

Yetmişinci öğüt: Bütün dinlerin mensupları, hatta puta tapanlar bile amellerinin karşılığının [verileceğine] emindirler. Demek ki başkasına yaptığın her bir iyilik ve kötülüğü [aslında] kendine yapıyorsundur.

Yetmiş birinci öğüt: Bir şey konuştuğunda veya bir iş yaptığın zaman yalnız olduğuna ve kimsenin haberdar olmayacağına güvenme, bunlar çoğu zaman ortaya çıkar. Tıpkı kötülük yapan birisinin böyle sandığı; fakat kısa sürede rüsva olduğu gibi.

Yetmiş ikinci öğüt: Hiç kimsenin zarara uğramasına razı olma, alışverişte dürüst ol ve emanete ihanet etme. Yoksa Allah'ın gazabına uğrar, insanlar tarafından da reddedilirsin.

Yetmiş üçüncü öğüt: Seni sevmeleri için hısım akrabadan ve onlara bağlı bulunanlardan saygı ve yardımlarını [esirgeme].

Yetmiş dördüncü öğüt: Komşularla ve bulunduğun beldedeki insanlarla iyi geçin ki sana karşı da öyle davransınlar. Sen bir kişisin, onlar ise çoktur ve tek olanın çoğunluğa muhtaç olduğu açıktır.

Yetmiş beşinci öğüt: Güzel ahlâkı mahvettiği için kötü huylu kimselerden ve kötü huylu olmaktan kaçın. Kötü huylu bir kimse kendi mizacından dolayı azap çekerken insanlara ne verebilir?

Yetmiş altıncı öğüt: İyilik yaptığın birisine açık ve üstü kapalı biçimde minnet vurma. Bu nedenle yaptığın iyilik zayi olur ve hoşnutluk yerine kırgınlık ortaya çıkar.

Yetmiş yedinci öğüt: Akıllı, kendi kusurunu başkalarınınkinden daha fazla gören ve kendisini daha yetersiz sayan kimsedir.

Yetmiş sekizinci öğüt: Sana birisi kötülük yaptığında sabret ve onu yumuşaklıkla kendinden uzaklaştır. Kötülük yapmak dışında bir çözüm olmazsa eğer, kötülüğü defetmek için gerektiği kadar yap, daha fazla değil.

Yetmiş dokuzuncu öğüt: Olabildiğince dostluk peşinde koş; zira düşmanlıktan ancak pişmanlık doğar.

Sekseninci öğüt: Hiçbir düşmanı hakir görme. Belki de ona yardım edebilecek dostlara sahiptir veya irtibatlı bulunduğu güçlü kimseler vardır.

Seksen birinci öğüt: Kimseye karşı kin gütme, bu kalbindeki huzura ve dinine zarar verir.

Seksen ikinci öğüt: Bir kimsenin seninle ilgili kötü şeyler konuştuğunu duyarsan kendini hemen tanı. Çoğu zaman söylenenlerin doğru veya yanlış olduğu, onun davranışlarından ve konuşma tarzından anlaşılır.

Seksen üçüncü öğüt: Allah'ın sana verdiği mal, dünya ve ahiret menfaatlerine harcaman içindir. Cimrilik yapan birisi kendisini bu zenginlikten mahrum bırakır. Zira kısa sürede bunları ya bir olaydan dolayı [kaybeder] ya da vâris alır.

Seksen dördüncü öğüt: Malı harcarken israfa yol verilmemeli ve gerekenin dışında yerlere sarf edilerek içerdiği maslahat yok edilmemelidir.

Seksen beşinci öğüt: Yaptığın kötü bir işin sana menfaati dokunmayacak, günah ve kötü namı ise baki kalacaktır.

Seksen altıncı öğüt: İyi amelden iki kez zevk alırsın. Birincisi yaptığın anda, ikincisi ise sana faydası dokunduğunda.

Seksen yedinci öğüt: Dünyadaki her şey yok olabilir. [O hâlde], bir gün yok olursa yaşantını zora sokacak kadar hiçbir şeye bağlanma.

Seksen sekizinci öğüt: Hayatını, sonunda bırakman gerekecek bir işte telef etme.

Seksen dokuzuncu öğüt: İşlerin önünü sonunu düşünürken acele etme, uygulamasını ise hemen yap. Zira bir işin maslahatını idrak etmek için geniş zaman gerekir; uygulamaya konması içinse fırsat ganimettir.

Doksanıncı öğüt: Fakirlik ve bedbahtlıktan şikâyet etme. Dünyada çoğu kimse senden daha fakir ve daha çaresizdir ve senin durumunda olsalar çok sevinirlerdi.

Doksan birinci öğüt: Allah dünyayı bir düzen üzerine yaratmıştır. O halde mahlukatın tamamı birbirinin aynısı olamaz. Şöyle ki bir bedende gözün amacını kulak gerçekleştiremez ve ağzın yaptıklarını el başaramaz. Allah bunlardan her birini söz konusu iş için gerektiği şekilde yaratmıştır.

Doksan ikinci öğüt: İnsanlar görünüş ve ses açısından olduğu gibi, ilim ve ahlâk açısından da farklıdır. Âlemlerin Rabbi'ni hâkim kabul ettiğimiz için, falancayı öyle ve falancayı böyle yaptı diye ona itiraz edemeyiz.

Doksan üçüncü öğüt: Bir iş istediğin gibi olmadığı zaman [şunu] dürüstçe düşün: Acaba kendin buna neden olmadın mı? Çoğu zaman biz, işleri aklın kurallarına göre yapmaz, ardından ise başkalarından şikâyet ederiz. Daha da kötüsü Allah'ın iyiliğe mâni olduğunu sanarak "Allah [izin] vermedi" deriz.

Doksan dördüncü öğüt: Her durumda itidali gözetmek gerekir. İsrâf gibi cimrilik de kötüdür. Yumuşak başlılık en güzel huy olmakla birlikte ihtiyaç hâlinde öfke de gereklidir. O hâlde akıllı insan her zaman ve her durumda orta yolu kendisine şiar edendir.

Doksan beşinci öğüt: Bir suçluyu, hak ettiği için kendisine verilmiş cezadan kurtarmaya çalışma. Zira bu nedenle başkaları da suç işlemeye cesaretlenir ve çaresizlere eziyet eder.

Doksan altıncı öğüt: Suçsuz birisini felakette görürsen yapabildiğin her yolla onu kurtarmaya ve [ona] yardımcı olmaya özen göster ki felakete uğradığında Tanrı da başkalarını sana yardımcı kılsın.

Doksan yedinci öğüt: Bedbaht, birisine iyilik yapabileceği hâlde bunu yapmayan kimsedir. Şöyle ki ihsanda bulunan kimseye, kendi türünden birisinin velinimetini olduğu için şükretmek vacip olur.

Doksan sekizinci öğüt: Çalışmadan ve hak etmeksizin Tanrı'dan nimet istemek abestir. Zira hak etmeyene yapılan bir itâ hata olur.

Doksan dokuzuncu öğüt: Bir işin varsa onun uygulamasından ya [biz-zat] sorumlu ol ya da [o işle yakından] ilgilen. Zira kimse senin yararını kendi menfaatinden daha fazla gözetmez. Ayrıca zevkler farklı olduğundan, bir kimsenin bir işi bütün yönleriyle senin istediğin gibi yapması zordur.

Yüzüncü öğüt: Genel işlerde yardımcıların yardımına başvurmak kaçınılmazdır. Zira bir kimse, bütün işlerle [bizzat] sorumlu olamayacağı gibi, ayrıntularla uğraşırken asıl önemli işleri de unuttur. O hâlde her işi bir kişiye havale etmek ve genel hatlarıyla bunlarla ilgilenmek gerekir.

Yüz birinci öğüt: Bir işle yeteneğın ve gücün ölçüsünde uğraş; nefsinin istediğı ölçüde değil. Çoğu zaman fazlasını istemek [insanı] azdan da mahrum bırakır.

Yüz ikinci öğüt: Herkese bulunduğu duruma göre ihsanda bulun. Bazen küçük bir şey, bir kimsenin mizacınca büyük şeylerden daha makbul olur.

Yüz üçüncü öğüt: İşlerimizde seçim sahibi olsak da ilâhî yazgı olmadan hiçbir işi yapamayız. Öyleyse, bir işin planını iyice oluşturmamız ve [o işin] gerçekleşmesi için âlemlerin Rabbi'nden fırsat dilememiz gerekir.

Allah daha doğrusunu bilir ve O'na dönülecektir.

Hicrî 1254 (1838-39) yılında tamamlandı.